

Праз адукацыю – да грамадзянскай супольнасці

Брашура 2

Дэмакратыя і грамадства Беларусі: традыцыі і практыка

Пад рэдакцыяй
Пшэмыслава Фенрыха, Уладзіміра Хільмановіча

Шчэцін 2002

Project cofinanced by European Commission

Праект вокладкі: Яраслаў Далецкі
Карэктар і стыль-рэдактар: Юры Пацюпа
© Copyright by Centrum Szkoleniowe Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej w Szczecinie
© Фонд імя Льва Сапегі, Гарадзенскае абласное аддзяленне

Выдаўцы: Centrum Szkoleniowe Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej
71-332 Szczecin ul. Marii Curie-Skłodowskiej 4
tel. (48-91) 487-59-83, 486-15-69, 486-26-74
fax (48-91) 487-85-22
e-mail: sczfrdl@wsap.szczecin.pl

Грамадскае аб'яднанне “Фонд імя Льва Сапегі”
Гарадзенскае аддзяленне
тэл.-факс (0152) 33-33-55, тэл. 76-44-95
e-mail: khilmanovich@tut.by

ISBN: 83-88044-16-8

Прадмова

Пшэмыслаў Фенрых: Грамадзянская супольнасць, дэмакратыя, правы чалавека-фармулёўкі, якія за апошнія дзесяцігоддзі набылі вызначальны характар. Супольнасці, якія мазольна выбіраюцца з перыяду камунізму і на іх глядзяць на іх з вялікай надзеяй. А паколькі камунізм быў носьбітам прымусу і зняволення з боку манапартыйнай дзяржавы, то сіла развіцця робіць зараз націск на вольнасці і праве. Калі ў час, які яшчэ не да канца прамінуў, гаварылася, што адзінка - гэта нуль, адзінка-“вздор” (Маякоўскі), а ўся супольнасць - гэта партыя і дзяржава, то зараз па прынцыпе адваротнага - п’едэстал найперш займае адзінка і яе вольнасць. Чым больш у дзяржаве і грамадстве рэшткаў камунізму, тым большая нудота пры дэмакратыі усталявання свабоды адзінкі.

Натуральна, што гэтая кніжачка так уласна укладзена, каб спрыяць пераадоленню такой нудоты. Дэманструе яна яшчэ адно: дэмакратыя і правы чалавека не ёсць вартасці чужыя і новыя для беларусаў. Наадварот - яны ёсць чымсці натуральным і прыналежным да беларускай традыцыі. Мяне як паляка бязмежна усцешвае, што значная частка той дэмакратычнай беларускай традыцыі выходзіць з часоў, калі ладзілі мы агульную дзяржаву: Рэч Паспалітую, у склад якой уваходзілі і Карона і Вялікае Княства Літгоўскае.

Беларускаму чытачу зычу знайсці такое прачытанне тэкстаў, якое дазволіць зразумець праўду, абсалютна падставовую для незалежных дзяржавы і грамадства: дэмакратыя ёсць не толькі вольнасць і правы чалавека, але перад усім адказнасць і абавязкі. Паколькі дзяржаўны рэжым панявольвае, потым абываталь перад усім імкнецца сябе вызваліць. Польскі досвед апошняга дзесяцігоддзя даводзіць, што нельга спыняцца на вызваленні сябе - трэба вольнасць кшталтаваць у сабе і ў грамадскай структуры. Дэмакратыя не рэалізуецца выключна на ўзроўні дзяржава - абываталь. Яна перад усім рэалізуецца паміж абываталямі і тымі структурамі, якія яны ствараюць. Калі сёння у Польшчы часам голас забірае папулізм і гэта адбываецца ў абвостранай форме, найгучней праз колы людзей, якія трапілі ў фрустрацыю, якім “за часамі камунізму было лепей”, то значыць, штосьці важнае ў грамадскай адукацыі мы не дагледзелі. Буду моцна усцешаны, калі гэтая кніжачка і іншая супольная дзейнасць Шчэцінскага ФРДЛ і Гарадзенскага аддзялення “Фонду імя Льва Сапегі” хаця б крыху дапаможа запазбегнуць падобных недапрацовак на Беларусі.

Уладзімір Хільмановіч: Найноўшая гісторыя пераканаўча даводзіць, што найбольшых поспехаў пры пераходзе ад таталітарнага грамадства да дэмакратыі ў Усходняй Еўропе дасягнулі тыя посткамуністычныя краіны (Чэхія, Польшча, Вугоршчына), у якіх трансфармацыя дзяржаўнага ўладкавання адбывалася ў паслядоўным і “аксамітным” рэчышчы. Што датычыць Беларусі, то пры распадзе савецкай імперыі зла, натуральная хада развіцця краіны была парушаная ў 1994 годзе пасля першых прэзідэнцкіх выбараў. Некалькі папярэдніх гадоў сталіся толькі часам “адлігі”. На жаль, гісторыя часта не прымае не толькі ўмоўнага, але і разумнага ладу.

Разам з тым, пакаленне 70-80-ых гадоў, паспеўшы глытнуць паветра свабоды, ужо не жадае жыць пры вычварэнскім посткамуністычным рэжыме. Усё большая колькасць грамадзянаў Беларусі ўсведамляе сябе еўрапейцамі, а сваю краіну - самастойнай дзяржавай з багатымі здабыткамі мінуўшчыны.

Брашура, якую трымае ў руках шанюны чытач, скіраваная найперш да настаўніка-выхавальніка. Менавіта ён можа давесці навучэнцам, што ад прадзедаў спакон вякоў нам засталіся не толькі пот і кроў, што акрамя “рынковага сацыялізму” зусім побач існуе іншы, прынцыпова адрозны лад жыцця, пры якім найвышэй цэняцца чалавечыя вольнасць і годнасць, што чалавек народжаны і пакліканы дзеіць дабро.

Колькі слоў пра змест зборніка. У першым артыкуле Тацяна Маліноўская, старшы выкладнік Гарадзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы дае азначэнне панятку дэмакратыі, прасочвае гісторыю яе фармавання і існасць грамадзянскай супольнасці.

Другі матэрыял аўтаркі - падае ў скароце найбольш значныя гістарычныя этапы і вехі развіцця дэмакратыі ў Беларусі, а таксама закранае існасць і сённяшні стан мясцовага самакіравання ў краіне. Трэба заўважыць, што Тацяна Маліноўская мае не толькі тэарэтычны, але і значны практычны досвед з працы ў Гарадзенскім гарсавеце 1990-х гадоў

Аўтар трэцяга артыкулу Мікола Аксаміт - праваабаронца і вядомы палітык. Праца ў Вярхоўным Савеце Рэспублікі Беларусь 12-га склікання дазволіла яму быць беспасярэднім удзельнікам і сведкам многіх падзеяў. Мікола Аксаміт аналізуе стан правоў чалавека за часамі БССР і ў апошнія дзесяцігоддзі.

Важкая роля ў стылёвай уніфікацыі тэкстаў брашуры належыць таксама Юры Пацюпу.

Не трэба забывацца на тое, што сённяшняя еўрапейская дэмакратыя грунтуецца на досведзе і маральным падмурку папярэдніх стагоддзяў. Спадарыня Маліноўская слухна заўважае, што дэмакратыя-гэта не проста пэўная ўстойлівая з’ява, а працэс. Тое, якім кірункам ён будзе развівацца, ў нейкай, няхай маленькай ступені, залежыць і ад кожнага з нас.

Тацяна Маліноўская

ДЭМАКРАТЫЯ І ГРАМАДЗЯНСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ

“Дэмакратыя” – адзін з найстаражытнейшых паняткаў у палітычнай гісторыі чалавецтва. У розныя гістарычныя эпохі па-рознаму разумеўся ягоны сэнс, што вынікала з канцэптуальнага падыходу да асобы і грамадзяніна .

ПЕРШАСНЫ ПАНЯТАК “ДЭМАКРАТЫЯ”

У палітычнай культуры Старажытнай Грэцыі упершыню фармуецца з’ява і панятак дэмакратыі. Даслоўна з грэцкай мовы дэмакратыя перакладаецца, як улада народу. Але слова “народ” датычыла далёка не ўсіх жыхароў грэцкага поліса, а толькі тых, хто быў жыхаром полісу ад нараджэння і таму мог карыстацца палітычнымі правамі. Такія грамадзяне ў старажытнагрэцкім полісе складалі колькасную меньшасць. Большасць насельніцтва не мела палітычных правоў і не карысталася магчымасцямі дэмакратыі. Гэта былі служкі, рабы, чужынцы. Такім чынам, гэта была ўлада меньшасці далёкая ад ідэальнай, што адзначалі яшчэ старажытныя мыслеры, калі панятку “дэмакратыя” надавалі зняважлівае адценне. Так, для Платона і Арыстоцеля дэмакратыя – гэта панаванне цёмных, неадукаваных, прымітыўных і зайздрослівых масаў над элітай.

ХРЫСЦІЯНСКІЯ КАРАНІ ДЭМАКРАТЫІ

Калі сёння мы кажам пра дэмакратыю, то перш за ўсё разглядаем яе, як механізм дачыненняў паміж чалавекам і дзяржавай. У сувязі з гэтым важкім з’яўляецца разуменне і вызначэнне чалавека і яго ролі ў грамадскіх стасунках. Ужо ад часоў Святога Аўгустына (354-430 г.г.) ў еўрапейскай культуры чалавек уяўляецца істотай, якая сваёй душой увабрала Боскае, істотай, якой дадзены сумнеў, мысленне, усведамленне самога сябе і свайго існавання. “Анёльскі доктар”, дамініканец Тамаш з Аквіну (1225-1274 гг.) звяртаецца да стасункаў чалавека і дзяржавы, да ідэі дамовы аб абавязках і гарантыях паміж падданымі і манархам. Калі ў Святога Аўгустына дзяржава – гэта вынік першароднага граху, знак нябыту, з якога была ўтвораная боская істота – чалавек, то ў Тамаша з Аквіну дзяржава ўпісваецца ў пэўную

ўсеабдымную іерархію функцыяў і стварэнняў. Такая тэорыя паслужыла ўмацаванню сувязяў паміж царквой і дзяржавай. Менавіта царква ад 12 стагоддзя пачынае запуская механізм прадстаўнічай улады ў свецкую сферу, падштурхоўваючы з'яўленне асамблеяў, куды ўводзяцца прадстаўнікі трох станаў. Дэкалог – дзесяць Божых наказаў, становіцца фундаментальным падмуркам развіцця тэорыі і практыкі еўрапейскага права. Сучасны стан дэмакратычных працэсаў у грамадстве не магчымы без прызнання і рэалізацыі правоў чалавека ў грамадстве. Правы чалавека, ўкаранёныя ў годнасць асобы, сталі цэнтральнай тэмай пантыфікату Яна Паўла II.

ГІСТАРЫЧНЫЯ ТРАДЫЦЫІ ЕЎРАПЕЙСКОЙ ДЭМАКРАТЫІ І ФІЛАСОФСКІЯ ШУКАННІ

Цікавы прыклад, які звяртае нас да разумення значнасці гістарычнай традыцыі ў сучасным свеце палітыкі, прыточвае Гі Эрмэ ў кнізе “Культура і дэмакратыя”. Ён піша: “Жыхары старых вольных гарадоў былой Імперыі на тэрыторыі Заходняй Германіі галасуюць больш старанна, чым маса іх суайчыннікаў, больш схільная да ўстрымання”(5.С.3).

Аўтар мае на ўвазе сярэднявечныя гарады Германіі, вольныя паводле магдэбургскага права. Слабасць цэнтралізаванай улады ў Святой Рымскай імперыі германскай нацыі з аднаго боку і эканамічнае ўзмацненне гарадоў з другога, прывяло да ўзнікнення магдэбургскага права і развіцця самакіравання ў Цэнтральнай Еўропе ў 13-14 стагоддзях. Магдэбургскае права, якое дало гарадам шэраг эканамічных і палітычных вольнасцяў, паспрыяла далейшаму ўзбагачэнню гарадоў і развіццю грамадзянскай свядомасці і палітычнай культуры трэцяга станаў.

Далейшае развіццё дэмакратыі было б немагчыма без рэфармавання судовай сістэмы, якое адбылося ў 17 стагоддзі і было звязана з усталяваннем незалежнасці суддзяў ад дыспатызму суверэнаў і рацыяналізацыяй судовасці. Напрыклад, у Францыі гэта было звязана з з'яўленнем крымінальнага кодэксу 1670 году без кары за вядзьмарства.

Змены ў палітычнай і юрыдычнай практыцы падштурхнулі да развіцця філасофскай тэорыі грамадскага жыцця. Так, у ангельскай эмпірычнай філасофіі 17 стагоддзя панятак абсалюту, які бачыўся, як нешта выключнае, выносіцца па-за абсягі грамадскага жыцця, што дазволіла пракласці шлях да шуканняў кампрамісу ў супольным жыцці ў грамадстве і ў дзяржаве. Аснову для кампрамісу, з пункту гледжання эмпірыкаў, становілі назіранні і практыка (пагадненні і дамовы), у якіх анічога не было ад абсалюту.

У 80-ыя гады 17 стагоддзя ангельскі юрыст, філосаф і медык Джон Лок (1632-1704 гг.) вяртаецца да ідэі грамадскай дамовы і стварае падмурак для

сучаснай канцэпцыі прадстаўнічай формы кіравання, праўда, з выбарчым правам, абмежаваным цэнзамі.

У галіне этыкі эмпірыкаў найбольш цікавілі праблемы, звязаныя з арганізацыяй супольнага жыцця ў грамадстве і дзяржаве. У пэўнай ступені сацыяльная этыка ангельскіх эмпірыкаў сутыкаецца з пазнейшымі шуканнямі ангельскіх пратэстантаў, якія ў 18 стагоддзі прапагандавалі бязмежную адданасць агульнай справе і развівалі этыку адказнасці, якая паўплывала на фармаванне грамадзянскай маралі наступных стагоддзяў.

Далёка наперад дэмакратычныя шуканні пасунула Французская буржуазная рэвалюцыя. Яшчэ асветнікі Вальтэр і Русо распачалі спрэчкі пра абсяг правоў, якім належыць абдорваць народ. Вальтэр аддае перавагу асветнаму дэспатызму, а Русо ў “Грамадзянскай дамоў” кажа пра сапраўдную дэмакратыю, пабудаваную на неабмежаваным народным суверэнітэце. Русо разглядае дэмакратыю як сістэму каштоўнасцяў, як мэту, а не як механізм кіравання, як рабілі яго папярэднікі. Так дэмакратыя ў Лока – гэта механізм кіравання багатых. Локаўская тэорыя рэалізавалася ў цэнзавых рэспубліках і канстытуцыйных манархіях 19 стагоддзя. Ідэя дэмакратыі ў Русо – гэта дэмакратыя, як ідэя прагрэсу. Тэорыя Русо так і не стала рэчаіснасцю палітычнай гісторыі, але сёння набывае актуальнасць ў творчых пошуках палітыкаў, філосафаў і юрыстаў.

Ад часоў Французскай буржуазнай рэвалюцыі паказнікам дэмакратычнай дзяржавы стала выбарчае права. Але нават наданне выбарчага права ўсім дарослым грамадзянам-мужчынам – з’ява зусім яшчэ маладая. Упершыню такое права было ўведзена ў Францыі і Швейцарыі пасля рэвалюцыі 1848 году. Апошнімі краінамі Еўропы, якія увялі падобнае права былі Вялікабрытанія і Германія. Гэта адбылося толькі ў 1918 годзе.

Жанчыны сталі карыстацца выбарчым правам яшчэ пазней. Першымі сталі скандынаўскія жанчыны, яны карыстаюцца выбарчым правам ад 1914 года. У 1918 годзе гэтае права атрымалі жанчыны Вялікабрытаніі. Усе іншыя жанчыны сталі карыстацца выбарчым правам пасля Другой сусветнай вайны. Зразумела, савецкая жанчына атрымала гэтае права пасля кастрычніцкай рэвалюцыі, але ці магла яна рэалізаваць сваё права выбара? Выбіраць і галасаваць – рэчы розныя.

Такім чынам, праз усю сацыяльна-палітычную гісторыю Еўропы прасочваецца развіццё і паглыбленне панятку дэмакратыі, моцна звязанага з еўрапейскім індывідуалізмам, які пачаў фармуецца яшчэ ў сярэднявеччы, як у філасофіі, так і ў юрыдычнай практыцы. Але па-сапраўднаму дэмакратыя пачынае разумецца як палітычны прадукт індывідуалізму ў эпоху Адраджэння, калі з ёй звязвалі свабоду, прагрэс, ініцыятыву і творчасць. Далейшаму развіццю дэмакратыі спрыяе пратэстантызм, які фармулюе ідэю індывідуальнай адказнасці чалавека ў грамадстве, якая, ў сваю чаргу, падрыхтавала глебу для грамадскай свядомасці, пабудаванай на прыняцці сукупнасці правоў і калектыўных абавязкаў.

СУЧАСНАЕ РАЗУМЕННЕ ДЭМАКРАТЫІ

Сёння, як і ў часы фармавання дэмакратычнай ідэі, найважнейшым момантам у вызначэнні дэмакратыі ёсць праблема замірэння агульнага і асабістага. Калі Джон Лок аддаваў перавагу абароне правоў індывіда, а Жан Жак Русо – агульнаму інтарэсу, праз развязанне пытанняў большасцю, так практыка 20 стагоддзя дэманструе шматлікія прыклады памылковасці абедзвюх пазіцыяў на карысць нечага, што ляжыць пасярэдзіне гэтых двух ідэалаў.

Прыняцце ў 1948 годзе ўсеагульнай Дэкларацыі правоў чалавека і Пакту грамадзянскіх і палітычных правоў (1966г.), які абвясціў недатыкальнасць сферы асобы і патрэбнасць абароны яе ад дзяржаўнай улады, стварылі магчымасць акрэсліць сферы агульнага і асабістага ў грамадстве. Гэтыя дакументы дазволілі разглядаць правы чалавека ў дачыненнях чалавека і дзяржавы і вызначыць актыўныя абавязкі дзяржавы да асобы, што беспасярэдне паўплывала на канкрэтнае разуменне дэмакратыі ў сучасных умовах.

Сусветная супольнасць сёння прымае персаналістычную канцэпцыю разумення чалавека ў грамадстве, пры якой чалавек, асоба рэалізуе сябе ў супольнасці з іншымі людзьмі і гэтая канцэпцыя дэмакратычнага грамадства.

ПРЫНЦЫПЫ ДЭМАКРАТЫІ

Сучасная грамадская думка і досвед грамадстваў, якія прызнаюць дэмакратычнымі, выпрацавалі асноўныя каштоўнасці, альбо прынцыпы дэмакратыі, якія сфармаваныя наступным чынам:

- ✓ прынцып суверэннасці (незалежнасці) грамадзянскай супольнасці;
- ✓ прынцып свабоды і роўнасці асобаў у грамадстве;
- ✓ прынцып свабоднай канкурэнцыі суб'ектаў публічнага жыцця;
- ✓ прынцып большасці, як прынцып рацыянальнага фармавання любых інстытутаў улады пры абавязковай абароне правоў меньшасці;
- ✓ прынцып плюралізму, як павагі да рознасці ўсіх суб'ектаў публічнага жыцця з наданнем ім роўных правоў;
- ✓ прынцып кансэнсусу, як пагаджэнне ўсіх суб'ектаў публічнага жыцця на агульныя асноўныя мэты і правілы палітычнай гульні.

Толькі пры рэалізацыі ўсіх гэтых прынцыпаў можна казаць пра дэмакратычную дзяржаву.

Такім чынам мы можам сфармуляваць актуальны для сучаснай грамадскай думкі панятак дэмакратыі.

Дэмакратыя – гэта найэфектыўнейшы рэгулявальны механізм дзяржаўнай улады, пры якім рэалізуецца улада большасці з улікам правоў і свабоды кожнае асобы.

ГРАМАДЗЯНСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ

Грамадзянская супольнасць – гэта самарэгулявальная сістэма пазадзяржаўных дачыненняў, якія ўзнікаюць спантанна ў выніку ўзаемінаў вольных, раўнапраўных і юрыдычна незалежных адзін ад другога і ад дзяржавы грамадзян і іх добраахвотных аб'яднанняў.

Грамадзянская супольнасць існавала не заўжды. Хаця элементы грамадзянскай супольнасці нараджаюцца ў антычным полісе і пачынаюць праяўляцца ў сярэднявечнай Еўропе, у выглядзе ўстойлівай сістэмы яна з'яўляецца ў час пераходу да індустрыяльнай цывілізацыі ў капіталістычнай сістэме гаспадарання, калі ў грамадстве фармуюцца незалежныя ад дзяржавы, без прэтэнзіў на манополію, аўтаномныя і разнастайныя добраахвотныя, створаныя паводле асабістага выбару грамадзянаў недзяржаўныя арганізацыі і асацыяцыі.

Грамадзянская супольнасць – гэта прамежковая структура паміж чалавекам і дзяржавай, якая стварае ўмовы для задавальнення разнастайных запатрабаванняў чалавека і супрацьстаіць аўтарытарным праявам дзяржаўнай улады, абараняе правы і свабоды чалавека ў дзяржаве.

ГІСТОРЫЯ РАЗВІЦЦА ІДЭІ ГРАМАДЗЯНСКАЙ СУПОЛЬНАСЦІ

Ідэя грамадзянскай супольнасці фармуецца яшчэ ў 17 стагоддзі. Т.Гобс у сваіх працах спрабуе ўсведаміць дзве праявы чалавека ў грамадстве: натуральнай – свабоднай, некіраванай звонку, карыснай дзейнасці чалавека і грамадскай – падпарадкаванай палітыцы і законам дзяржаўнай улады. Гобс лічыць патрэбным вывесці чалавека, грамадства з натуральнага стану і зрабіць яго цывілізаваным, сапраўды грамадзянскім. Ролю творцы і гаранта грамадзянскай супольнасці паводле Гобса выконвае вылучна дзяржава як інстытут, які чыніць грамадзянскі парадак і забяспечвае асабістую бяспеку. Грамадзяне, з свайго боку, адмаўляюцца ад сваёй “натуральнай” свабоды на карысць улады суверэна.

Д.Лок, у адозненне ад Т.Гобса, выпрацоўвае тэорыю прававой дзяржавы, згодна з якой дзяржаўная ўлада не можа быць абсалютнай, бо грамадзяне перадаюць дзяржаве толькі частку сваіх натуральных правоў (прыкладам

суд) дзеля больш эфектыўнай абароны астатніх правоў. У такім разе гарантам ад дзяржаўнага дэспатызму ёсць верх закону і падзел уладаў.

Далейшым развіццём тэорыі грамадзянскай супольнасці сталі погляды лібералаў, якія бачаць чалавека суверэннай індывідуальнай істотай, якой уласцівы натуральныя і неадымныя правы на жыццё, бяспеку, свабоду, маёмасць, але, разам з тым, чалавек – істота грамадская. Падзел працы прымушае чалавека аб'ядноўвацца ў розныя групы і асацыяцыі, якія дачыняюцца праз рынкавы абмен. Гэта нараджае асобную лучнасць, пры якой кожны чалавек, працуючы на сябе, мусіць працаваць на іншых і наадварот.

Грамадства, згодна з ліберальнай пазіцыяй, носіць натуральны характар, бо развіваецца незалежна ад мэтаў кожнага асобна ўзятага індывіда.

Такая канцэпцыя натуральнага паходжання і развіцця грамадзянскай супольнасці падштурнула думку да разумення грамадства, як структуры, якая ўзнікае знізу ў выніку ўзаемінаў свабодных раўнапраўных і юрыдычна незалежных індывідаў ды іх аб'яднанняў. З гэтага вынікае, што не столькі дзяржава закладае асновы грамадзянскай супольнасці, колькі грамадства цісне на дзяржаву ў пытаннях свабоды і аўтаноміі грамадзян, прымушае дзяржаву быць дэмакратычнай і прававой. Такая дзяржава не ўмешваецца ў сферу грамадзянскіх дачыненняў, яна кантралюецца грамадствам і ахоўвае натуральныя правы і свабоды грамадзян.

Зразумела, што існаванне і развіццё грамадзянскай супольнасці немагчыма без свабоды і адказнасці грамадзян, якія самастойна, без каманды і санкцыі зверху, развязваюць свае праблемы і здавальняюць свае патрэбы, а дзяржава толькі ахоўвае незалежную прастору грамадзянскай актыўнасці. Актыўнасць грамадзяніна ў грамадзянскай супольнасці – гэта самавызначальная пазіцыя індывіда, накіраваная на стварэнне супольнага добра. Таму грамадзянін у грамадзянскай супольнасці не толькі мае і ўсведамляе свае правы, але і ўсведамляе свае абавязкі, без якіх не можа існаваць грамадзянская супольнасць і свабода грамадзяніна. Менавіта пра такую свабоду кажа Ян Павел II: “Калі мы пазбудзем чалавечую свабоду такой перспектывы, у якой чалавек не ўмее аддаваць сябе ў дар іншым, тады гэта свабода можа стаць небяспечнаю. Гэта будзе свабода рабіць тое, што сам я лічу добром, што прыносіць мне карысць альбо задавальненне, можа нават узвышанае задавальненне. Аднак, калі мы не прымаем перспектывы, у якой аддаем сябе саміх у дар іншым, заўсёды існуе небяспека эгаістычнай свабоды” (6.С.143).

АСНОВЫ ГРАМАДЗЯНСКАЙ СУПОЛЬНАСЦІ

Грамадзянская супольнасць можа існаваць толькі ў тым грамадстве, дзе існуюць і рэальна дзеюць пэўныя інстытуты і структуры, якія складаюць

падмурак для стварэння і існавання грамадзянскай супольнасці, яны забяспечваюць рэалізацыю грамадзянскай актыўнасці і правоў чалавека ў дзяржаве. Такія інстытуты і структуры ёсць асновамі грамадзянскай супольнасці. Гэта: рынкавая эканоміка, разнастайная сістэма адукацыі, незалежныя сродкі грамадскай камунікацыі, разнастайная сетка няўрадавых грамадскіх арганізацыяў і сістэма духоўных каштоўнасцяў.

РЫНКАВАЯ ЭКАНОМІКА

Рынкавая эканоміка стварае грамадзяніну шырокія магчымасці для яго матэрыяльна-фінансавай незалежнасці. Рынак працы прадстаўлены не толькі дзяржаўнымі прадпрыемствамі, але і прадпрыемствамі з недзяржаўнай формай уласнасці. Гэта вызваляе грамадзяніна ад уціску з боку дзяржавы праз адміністрацыю дзяржаўных прадпрыемстваў. Так, у беларускім Выбарчым кодэксе ёсць арыгінальны артыкул, які далучае да суб'ектаў выбарчага працэсу працоўныя калектывы, якія надзелены правам вылучаць кандыдатаў у дэпутаты. Але працоўныя калектывы, як юрыдычныя асобы не існуюць, яны цалкам залежаць ад адміністрацыі прадпрыемстваў, а значыць і вылучэнне кандыдатаў будзе залежыць не ад грамадзянаў, а ад прадстаўнікоў улады праз адміністрацыю прадпрыемстваў. Рынкавая гаспадарка дае роўныя магчымасці розным формам уласнасці, што вызваляе вялікую частку грамадзянаў з залежнасці ад дзяржаўнай улады.

Зрэшты рынкавая эканоміка спрыяе выхаванню ініцыятыўных, адказных, прадпрыемальных грамадзянаў, што працуе на развіццё грамадзянскай супольнасці.

НЕЗАЛЕЖНАЯ І РАЗНАСТАЙНАЯ ПАВОДЛЕ ФОРМЫ АДУКАЦЫЯ

Незалежная і разнастайная паводле формы адукацыя стварае грамадзяніну магчымасці для атрымання паўнаважнай адукацыі, якая не ёсць манаполіяй дзяржавы і актуальнай улады. Такі падыход да сістэмы адукацыі не дазваляе ўладзе чыніць розныя сацыяльна-палітычныя маніпуляцыі з накіраванасцю не толькі на заўтрашні дзень, але і на далейшую перспектыву. Практыка савецкай манапольнай сістэмы спарадзіла вялікую колькасць нездольных да выканання сваіх грамадскіх абавязкаў уладальнікаў дыпламаў. Назіраючы вынікі такой сістэмы адукацыі, вядомы французскі журналіст і палітолаг Гі Сарман у 1990 годзе напісаў: “Мне падаецца, што ўсё савецкае грамадства празмерна пакутуе ад разрыву паміж тым, чаго яно чакае ад інтэлігенцыі, і непадрыхтаванасцю апошняй да пазітыўнай гістарычнай ролі. Гэта

інтэлігенцыя, у асноўным, ужо не марксісцкая, але ад браку іншай адукацыі застаецца не менш адданай унітарнаму экстрымісцкаму некрытычнаму спосабу калянавуковага мыслення” (4.С.75-76).

НЕЗАЛЕЖНЫЯ СРОДКІ ГРАМАДСКАЙ КАМУНІКАЦЫІ

Незалежныя сродкі грамадскай камунікацыі патрэбныя для інфармавання грамадства з аказаннем разнастайных думак і пазіцыяў, што магчыма толькі пры разнастайнасці сродкаў масавай інфармацыі, якое дае магчымасць грамадзянам пазнаёміцца з самым шырокім спектрам думак, пазіцыяў і аргументацыі, дапамагаючы знайсці паразуменне і згоду ў грамадстве. Як трапна заўважыў кіраўнік Навучальнага цэнтру Фонду развіцця мясцовай дэмакратыі ў Шчэціне Пшэмыслаў Фенрых “Заданнем сродкаў грамадскай камунікацыі ёсць стварэнне магчымасці для сумоў’я між усімі вольнымі суб’ектамі грамадства. Сярод гэтых суб’ектаў, відавочна, таксама існуюць органы ўлады і палітычныя партыі. Яны займаюць у гэтым сумоўі важнае месца, але зусім не найважнейшае” (2.С.51).

НЯЎРАДАВЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ

Няўрадавыя арганізацыі дазваляюць грамадзянам самастойна, аперацыйней і эфектыўней, чым дзяржава, развязаць шэраг набалелых праблемаў у грамадстве, але іх эфектыўнасць найпрост залежыць ад ступені развіцця грамадзянскай супольнасці. Няўрадавыя грамадскія арганізацыі – гэта арганізацыі заснаваныя прыватнымі асобамі, створаныя для рэалізацыі канкрэтных непрыбытковых мэтаў, якія маюць грамадскую значнасць. Да няўрадавых арганізацыяў не адносяць палітычныя партыі, прафсаюзы, цэрквы і аб’яднанні працадаўцаў.

Чым болей развітая грамадзянская супольнасць, тым болей неўрадавых арганізацыяў і наадварот. Да няўрадавых арганізацыяў не адносяць палітычныя партыі, прафсаюзы, цэрквы і аб’яднанні працадаўцаў.

У краінах Еўрапейскага Звязу няўрадавыя арганізацыі аб’ядноўваюць амаль трэцю частку насельніцтва.

СІСТЭМА ДУХОЎНЫХ КАШТОЎНАСЦЯЎ

Грамадзянская супольнасць можа быць пабудаваная толькі на падмурку высокай грамадзянскай свядомасці і культуры, якая ўбірае ў сябе сістэму света-

глядаў і светаадчуванняў, маральных нормаў і традыцыяў, каштоўнасці свабоды і аўтаноміі асобы. Грамадзянская супольнасць развіваецца тады, калі чалавек усведамляе свае эканамічныя і палітычныя інтарэсы, што няўхільна звязана з маральным выбарам, які сваім парадкам ёсць рухавіком няўштвеннай самарэгуляцыі грамадства.

Падводзячы вынікі, мы можам казаць, што *грамадзянская супольнасць, як і дэмакратыя, гэта не столькі з'явы, колькі працэс, які развіваецца, карэктуюцца, расце і ўдасканальваецца.*

ЛІТАРАТУРА:

1. Да дэмакратыі праз грамадзянскую супольнасць. Пад рэдакцыяй П. Фэнрыха, У. Роўды. Шчэцін. 1999.
2. Даведнік беларускага журналіста. Пад рэдакцыяй П. Фэнрыха, В. Вячоркі. Шчэцін. 1999.
3. Гражданское общество. Сборник статей. 1-й выпуск. Минск. 1995.
4. Сорман Ги. Выйти из социализма. М. 1991.
5. Эрма Гі. Культура і дэмакратыя. Мінск. 1995.
6. Ян Павел П. Пераступіць парог надзеі. Рым – Люблін – Мінск. 1997.

Тацяна Маліноўская.

ТРАДЫЦЫІ ДЭМАКРАТЫІ Ў БЕЛАРУСІ

Часцяком, калі гаворка ідзе пра дэмакратыю, можна пачуць, што дэмакратыя не ў традыцыі беларусаў, што гэтая з’ява ўласцівая еўрапейцам, а мы - не яны. Заразом аўтары такіх выказванняў забываюцца на прызнанне няўхільнасці імкнення народу да дэмакратыі, якое выказаў французкі філосаф 19 стагоддзя Алексіс дэ Таквіль. Беларусы, як і кожны еўрапейскі народ маюць сваю гісторыю, насычаную дэмакратычнымі шуканнямі і традыцыямі.

У 1921 годзе Ігнат Абдзіраловіч заўважыў: “Ваганьне паміж Захадам і Ўсходам і шчырая непрыхільнасць ні да аднаго, ні да другога зьяўляецца асноўнаю адзнакаю гісторыі беларускага народу”(1. С. 9). Гэтыя ваганні паўплывалі на фармаванне пэўных рысаў беларускай ментальнасці, напрыклад – талерантнасці, што вынікала і з геапалітычнага становішча краіны, калі спрадвечнае жыццё беларусаў на памежжы ідэялогіяў і культур Захаду і Ўсходу выпеставалі талерантнасць з адценнем адасобленасці, пры якой беларус, з аднаго боку, пільнаваўся Ўсходу, а з другога - Захаду, але так і застаўся сам праз сябе.

Разам з тым, існаванне беларусаў паміж Захадам і Ўсходам усё ж дазволіла ім выкарыстоўваць досвед суседзяў ў уласным дзяржаўным будаванні і грамадскім жыцці.

НАЙСТАРАЖЫТНЕЙШЫЯ ПРАЯВЫ ДЭМАКРАТЫІ Ў ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Найстаражытнейшай праявай дэмакратыі ў гісторыі Беларусі было веча – народны сход, на які збіраліся вольныя жыхары гораду, каб абраць альбо прагнаць князя, вызначыць мілітарную палітыку альбо развязаць праблемы падаткаў і павіннасцяў. Пастановы прымалі зважаючы на гучнасць воклічаў таго ці іншага боку. Вечавая дэмакратыя, як вядома, існавала ў старажытных Полацку, Віцебску, Тураве, Друцку. Пра значную ролю веча красамоўна апавядае адна з ісландскіх сагаў, паводле якой полацкі князь Брачыслаў, калі ісландскі ваяр Эймунд з дружнай прапанаваў яму сваю службу, адказаў: “Дайце часу параіцца з маімі мужамі, бо грошы даюць яны, а я толькі выдаткоўваю”.

Дэмакратыя “знізу” спраўджвалася даўней і праз дзейнасць копных судоў, якія ўвабралі ў сябе нормы звычайнага права. Копныя суды, што існавалі ў Беларусі, ядналі 10-20 найспрактываванейшых, мудрых і паважаных людзей з мясцовай супольнасці, якіх называлі старцамі. Старцы разглядалі справы крадзяжоў, сварак, боек, калецтваў, маёмасных спрэчак і шкодаў, чараўніцтва і іншыя. Гэта датычыць Звычайнага копнага суда. Гвалтоўная капа збіралася ў

разе забойства, падпалу альбо нападу. Пастанова копнага суда была “завітая” – канчатковая і не падлягала апеляцыі. Трэба адзначыць, што пастановы копнага суда не толькі не абскарджаліся, але і адразу выконваліся, калі не ўмешваліся прадстаўнікі дзяржаўнай альбо панскай адміністрацыі, якія ўпаўнаважваліся назіраць за захоўваннем нормаў звычайнага права. Копныя суды існавалі ў Беларусі да 17-18 стагоддзяў.

МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА

Важным гістарычным крокам у развіцці беларускай дэмакратыі з 14 стагоддзя стала практыка надавання беларускім гарадам і мястэчкам магдэбургскага права. Магдэбургскае, альбо майдэбургскае права сфармавалася ў 13 стагоддзі ў нямецкім горадзе Магдэбургу, скуль пайшоў і назоў гэтай з’явы.

Магдэбургскае права – гэта права на самакіраванне, сукупнасць юрыдычных нормаў, якія вызначалі станавыя правы гараджанаў у сярэднявечнай Еўропе.

Паводле магдэбургскага права гараджане вызваліліся ад феадальных павіннасцяў і атрымалі шэраг вольнасцяў – “ліберталіяў” – маглі займацца майстэркаю, гандлем, земляробствам, абіраць магістрат (самакіраванне), ствараць майстравыя цэхі.

Магістрат (ад лацінскага *magistratus* – улады, кіраванне) складаўся з райцаў, абіраных на адзін год з ліку цэхмайстраў і заможных гандляроў. Райцы вызначалі гарадскую палітыку, распараджаліся фінансамі, кантралявалі гарадскую варту, сачылі за парадкам і фартыфікацыямі. Лаўнікі прызначаліся войтам, альбо выбіраліся райцамі. Яны чынілі гарадскі суд у крымінальных справах. У беларускіх гарадах было ад 6 да 24 сябраў магістрату. Райцы абіралі бургамістра.

Згодна з прывілеем Вялікага князя, магдэбургскія гарады атрымалі і пэўнае эканамічнае забеспячэнне сваіх правоў і вольнасцяў. Ім дазваляліся кірмашы, гуртовы продаж хлеба і солі, даваліся на ўтрыманне корчмы, млыны і іншыя выгоды.

Магдэбургскае права здавальняла абодва бакі. Князь мог разлічваць на значнае скарачэнне выдаткаў на адміністрацыю, яму гарантаваліся стабільныя падаткі, і, дарэчы, высвятлялася перспектыва ўзбагачэння насельніцтва і гарадоў, бачылася развіццё прадпрымальнасці, актыўнасці насельніцтва і абуджэння пачуцця чалавечай годнасці. Для гараджанаў з’явілася мага самым выракаюцца свой лёс, яны вызваліліся ад замкавай павіннасці, раскрывалася перспектыва ўзросту іх дабрабыту, ствараліся ўмовы для пашырэння асветы і культуры. Магдэбургскае права спрыяла парадкаванню беларускіх гарадоў і ўкараненню ў іх духу вольнасцяў. Разам з магдэбургскімі правамі ў гарадах пачынае нараджацца грамадзянская супольнасць.

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Распаўсюджванне магдэбургскага права падрыхтавала глебу для распрацоўкі, выдання і прыняцця свядомасцю беларусаў Статуту Вялікага княства Літоўскага (1529, 1566, 1588 гг.) – унікальнага помніка права, які стаў сваёсаблівым падручнікам права для ўсёй Еўропы.

Трэцяя рэдакцыя Статуту (1588 г.) была падрыхтавана Яўстахам Валовічам – канцлерам Вялікага княства Літоўскага, кальвіністам, мецэнатам гуманістаў-рэфарматараў Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага і Якуба з Калінаўкі, - і Львом Сапегам – падканцлерам Вялікага княства Літоўскага, знакамітым майстрам кампрамісу. Менавіта Л. Сапега садзейнічаў захаванню ў тэксце Статуту артыкулаў, якія абвешчалі аўтаномны палітыка-прававы статус Вялікага княства Літоўскага.

На тыя часы Статут юрыдычна і фактычна быў Асноўным законам, Канстытуцыяй ВКЛ. На яго падставе дзейнічалі ўсе без выключэння інстытуты дзяржавы, выдаваліся законы, здзейснівалася правосуддзе, функцыянавала самакіраванне, ладзілася знешняя палітыка.

Ні адзін з еўрапейскіх народаў не меў Закону падобнай вартасці ў 16 стагоддзі. У Статуце знайшлі адлюстраванне пэўныя дэмакратычныя каштоўнасці, такія, як:

- самакаштоўнасць чалавечага жыцця;
- духоўная свабода чалавека;
- супольнае дабро;
- прававая дзяржава;
- натуральныя правы чалавека;
- вяршыства закону і права;
- роўнасць усіх саслоўяў перад законам;
- маральнасць закону.

Кожны грамадзянін ВКЛ ведаў, што ягоныя вольнасці абараняе Статут і што парушанае ў адносінах да яго права ён абароніць праз суд. Статут гарантаваў дзяржаўную самастойнасць і незалежнасць Бацькаўшчыны, замацоўваў і ўздымаў аўтарытэт ВКЛ. Адзінай афіцыйнай мовай абвешчалася беларуская.

Ідэя прававой дзяржавы ў Статуце рэалізавалася праз два прынцыпы:

1. каб быць вольным, трэба стаць рабом закону;
2. улада князя над людзьмі абмяжоўваецца законам.

Можна сказаць, што прынцыпы дэмакратыі, якія рэалізоўваліся ў ВКЛ, мелі абмяжаваны характар. Мы называем такую дэмакратыю шляхецкай. Але ў Рэчы Паспалітай гэтая дэмакратыя ахоплівала мільён чалавек.

Ужо ў Статуце ВКЛ праслежваецца падзел уладаў на заканадаўчую, якая здзейснілася праз сойм, выканаўчую, якая зыходзіла ад князя, паноў-рады, старастаў, ваяводаў, і судовую. Выдзяляюцца гаспадарчы суд, Трыбунал, земскі суд. Але па-сапраўднаму, гаранты незалежнасці суда з’явіліся згодна Граматы Стэфана Баторыя ад 1 сакавіка 1581 г., якая прызначала Галоўны Трыбунал – найвышэйшым выбраным судова-апеляцыйным органам ВКЛ, што ўзяў на сябе судовую ўладу князя, разглядаючы апеляцыйныя судовыя рознай спецыялізацыі. Статут ВКЛ паставіў пад судовы кантроль і мясцовае самакіраванне і мясцовую адміністрацыю. Такім чынам, *прававая практыка Беларусі 16 стагоддзя апырэдзіла на сто гадоў тэорыю прававой дзяржавы Д.Лока.*

КАНСТЫТУЦЫЯ 3 ТРАЎНЯ 1791 ГОДА

Важкім момантам укаранення дэмакратычных традыцыяў на Беларусі стала прыняцце 3 траўня (у дзень анёла караля Станіслава-Аўгуста) 1791 года ў Варшаве першай у Еўропе і другой у свеце, пасля амерыканскай, Канстытуцыі класічнага характару. Гэты Асноўны закон Рэчы Паспалітай, у распрацоўцы і прыняцці якога актыўна ўдзельнічалі паслы Сойму ад Вялікага княства Літоўскага, уводзіў паняткі “народ”, які ахопліваў не толькі шляхту, але і мяшчанаў і сянянаў, і “грамадзянін”, які меў на ўвазе ўсіх жыхароў краіны.

Беларуская шляхта, згодна Канстытуцыі атрымала права на займанне паловы месцаў у цэнтральных органах улады.

Асноўны закон умацаваў падзел уладаў і найвышэйшым органам выканаўчай улады абвешчаны быў новы арган, які называўся Варта Правоў – унікальны выпадак у гісторыі дзяржаўных структураў, які падкрэсліваў шацунак дзяржавы да правоў грамадзянаў. Упершыню ў свеце Канстытуцыя ўводзіла патрабаванне адказнасці міністра за сваю дзейнасць, нават калі яна была фармальна згодная з правам. Дадзены дакумэнт, зноў жа, упершыню, аддаваў сялянаў пад апеку права і ўрада краіны праз увядзенне дамоваў, якія вызначалі стасункі, паміж Дзедзіцамі і падданымі.

Навацыі Канстытуцыі 3 траўня адпавядалі грамадскім зменам, якія прынеслі Еўропе і свету эпоха Асветніцтва і Французская рэвалюцыя.

Вялікі прыхільнік Травенскай Канстытуцыі граф Лапацінскі ў сваім маёнтку Лявонпаль, што на Віцебшчыне, паставіў на высокім беразе Дзвіны калюмну вольнасці, якая сімвалізавала Канстытуцыю, і праз Дзвіну дэман-

стравала рускаму берагу адданаць беларускага народа дэмакратычным ідэям нашай Канстытуцыі.

АДДАНАЦЬ ДЭМАКРАТЫЧНЫМ ТРАДЫЦЫЯМ ВА ЁМОВАХ РАСЕЙСКАГА КАЛАНІЯЛІЗМУ.

Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, ва ўмовах расейскай акупацыі і анэксіі на Беларусі былі забаронены Канстытуцыя 3 Траўня і дзеянне Статуту Вялікага княства Літоўскага.

У сувязі з гэтым значна пагоршылася сацыяльна-палітычнае становішча беларусаў. Тысячы сялянаў былі пераведзены ў прыгонніцтва. Падымны падатак быў заменены падушным, уводзіўся абавязак высылыць рэкрутаў у царскае войска. Указам імперыятрыцы Кацярыны II было скасавана магдэбургскае права беларускіх гарадоў і мястэчкаў. Расейскай імперыі, з яе традыцыйнай цэнтралізаванай сістэмай дзяржаўнай улады, не патрэбны былі магістраты і самакіраванне. У дадатак да гэтага - неталерантнасьць да вуніі і каталіцызму, забарона беларусам навучацца ў заходняеўрапейскіх універсітах, дзе яны навучаліся ад 15 стагоддзя, адмена таямніцы ліставання, русіфікацыя.

У сувязі з гэтым пачынаюцца хваляванні сялянаў, беларускія патрыёты эмігруюць і ўступаюць у Мілане ў легіёны касцюшкаўскага генерала Яна Дамброўскага, каб ваяваць пад сцягамі Напалеона за ідэі Французкай рэвалюцыі. Беларускія і польскія патрыёты спадзяваліся, што Напалеон прынясе вызваленне нашым народам ад расейскага самаўладзьдзя і таму шчыра віталі французскія войскі ў 1812 годзе. Гэтыя падзеі паўплывалі на утварэнне на Беларусі першых дэмакратычных нацыянальна-вызвольных арганізацыяў. Перш-на-перш, гэта “Таварыства філяматаў” (1817) і “Таварыства філярэтаў” (1820), створаныя ў коле і пад уплывам студэнтаў Віленскага універсітэта. Выхаванне патрыятызму і любові да роднай зямлі, маральнае удасканаленне, жаданне добра сваім суайчыннікам любога стану і ўсяму народу – сталі асноўнымі мэтамі сябраў Таварыстваў. Хаця царскія ўлады ліквідавалі дзейнасць гэтых арганізацыяў, выслалі па-за межы Беларусі філарэтаў, - яны ў сваёй наступнай паэтычнай (А. Міцкевіч, Я. Чачот, А. Адынец, Т. Зан, А. Ходзька), навуковай (І. Дамейка, Ю. Кавалеўскі) і грамадска-палітычнай дзейнасці (Ф. Малеўскі, М. Руткевіч, А. Янушкевіч, А. Фрэнд) заставаліся адданымі дэмакратамі.

Дзейнасць патаемных моладзевых арганізацыяў і рэвалюцыйнага таварыства “Ваенныя сябры”, якія перанялі лепшыя дэмакратычныя традыцыі Беларусі канца 18 стагоддзя, адгукнулася шляхоцкім лістападаўскім паўстаннем 1830- 1831 гадоў, якое разгарнулася пад лёзунгам аднаўлення Рэчы Пас-

палітай. Паўстанне было жорска падаўлена: смяротныя кары паўстанцаў, канфіскацыя маёнткаў, адабранне шляхоцкіх праваў, зачыненне Віленскага ўніверсітэта, перасяленне прыхадняў з расейскіх губерній, прызначэнне на пасады толькі расейскіх чыноўнікаў, забарона вуніі, ліквідацыя каталіцкіх кляштароў.

У 1840 годзе расейскі ўрад забараніў выкарыстоўваць у справядстве назовы “Беларусь” і “Літва”,- цяпер увадзіўся новы назоў – “Северо-Западный край”.

У адказ на гэта, у сярэдзіне 19 стагоддзя, выкарыстоўваючы разнастайныя праблемы Расейскай імперыі, на Беларусі разгарнулася падрыхтоўка да паўстання, якую ўзначаліў Літоўскі правінцыяльны камітэт. Ад 1861 года сябра Камітэта Вякенці Каліноўскі выдае на Беларусі нелегальную беларускамоўную газету “Мужыцкая праўда”, якая садзейнічае распаўсюджанню ідэі збройнага паўстання. Паўстанне пачалася ў студзені 1863 года. Новая параза, карнікі, жорская расправа над паўсталай Беларуссю.

Важкім перыядам развіцця дэмакратычнага нацыянальна-вызвольнага руху сталі 80-ыя гады 19 стагоддзя, калі беларускія інтэлігенты-народнікі утварылі арганізацыю і наладзілі выпуск газеты “Гоман” і іншых выданняў, у якіх абгрунтавалі права беларускага народа на самастойнасць і дзяржаўнасць.

Барацьба супраць самаўладдзя і рускага імперыялізму ў Беларусі шла поруч са змаганнем за незалежнасць, захаванне культурнай спадчыны, ў тым ліку і мовы. На пачатку 20 стагоддзя ідэйным генератарам такога накірунку сталі першыя нацыянальна-дэмакратычныя газеты “Наша доля” і “Наша ніва” , на старонках якіх друкаваліся артыкулы сацыяльна-палітычнага і гісторыка-культурнага накірункаў, а таксама літаратурныя творы тагачасных беларускіх паэтаў і пісьменнікаў, якія сталі класікамі беларускай літаратуры. Вялікую дапамогу беларускай культурнай, літаратурнай і палітычнай дзейнасці аказвалі выдаўцы, навукоўцы і філантропы, накіраваныя на выхаванне Радзівілаў.

Канчатковае афармленне ідэі нацыянальнага самавызначэння ў беларускім дэмакратычным руху прыпадае на гады рэвалюцыі 1904-1905 гг. і звязана з дзейнасцю партыі Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады (пазней – Беларускай Сацыялістычнай Грамады).

СТВАРЭННЕ БНР

Бальшавіцкі пераворот 1917 года падштурхнуў нацыянальныя беларускія партыі і арганізацыі да аб’яднання ў Вялікую Беларускаю Радую пад лёзунгам поўнай нацыянальнай незалежнасці Беларусі. Менавіта Рада склікала Ўсебе-

ларускі з'езд, дзеля вызначэння будучыні Беларусі. 5 (18) снежня 1917 года ў Мінску сабраўся найбольш прадстаўнічы, ў параўнанню са з'ездамі іншых народаў былой Расейскай імперыі, кангрэс, які сабраў 1872 дэлегаты.

Ужо на пачатку з'езду вызначыўся падзел дэлегатаў на тых, хто імкнуўся да поўнай незалежнасці Беларусі і тых, хто выступаў за стары лезунг сацыял-дэмакратаў – аўтаномію. Пад час Усебеларускаму з'езду бальшавікі вялі ў Брэсце перамовы з немцамі пра замірэнне без уліку інтарэсаў Беларусі, што выклікала непакой дэлегатаў, як і дзейнасць кіраўніцтва Заходняй вобласці (гэтак бальшавікі называлі Беларусь), якое складалася не з мясцовых жыхароў, а з вайскоўцаў расейскіх войскаў. Не зважаючы на вайсковае ўмяшанне бальшавікоў і арэшт часткі дэпутатаў, з'езд працягваў працу.

Калі 18 лютага 1918 году немцы пачалі наступ, а бальшавікі ўцяклі з Мінску, Выканаўчы Камітэт Усебеларускага з'езду выйшаў з падполля і абвясціў *Першую Ўстаўную Грамату (20 лютага 1918 г.)*, у якой паведаміў пра скліканне Ўстаноўчага Сойму на падставе агульнага выбарчага права. Да Ўстаноўчага Сойму Выканкам з'езду браў уладу ў свае рукі. 1-ая Ўстаўная грамата дэкларавала імкненне беларусаў на поўнае нацыянальна-дзяржаўнае самавызначэнне з шанаваннем правоў меньшасцяў. Выканкам стварыў урад на чале з кіраўніком БСДГ Язэпам Варонкам. Наступным крокам Выканкаму, ў умовах нямецкай акупацыі падараванай беларусам бальшавікамі, было абвясчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі і правоў ды свабодаў яе грамадзянаў, згодна з 2-ой Устаўнай граматай, выдадзенай 9 сакавіка 1918 году. У ёй пісалася: “У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі абвясчаецца вольнасьць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў: бязумоўная вольнасьць сумленьня, незачэпнасьць асобы і памяшканья”.

Ганебны для беларусаў Брэсцкі мір прыспешыў мусовасць прыняцця *3-й Устаўнай граматы БНР*, якая абвясціла БНР незалежнай і вольнай дзяржавай. У канцы дадзенага дакументу мы чытаем: “Абвясчаючы аб незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада яе пакладае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы дапамогуць беларускаму народу ў поўнай меры здзейсьніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы.” Голас вольнай Беларусі пачулі. Дэ-факта БНР прызналі: Армения, Аўстрыя, Грузія, Латвія, Летува, Польшча, Турцыя, Украіна, Фінляндыя, Чэхаславакія, Эстонія.

Беларускі народ актыўна падтрымаў утварэнне і дзейнасць БНР шляхам утварэння выбарных камітэтаў самакіравання для абароны народных інтарэсаў. Але цяжкія ўмовы нямецкай акупацыі, а далей польска-бальшавіцкай вайны перашкаджалі працэсу станаўлення дзяржавы і фармавання беларускага войска. Найактыўней прыхільнікі БНР пачынаюць дзеіць на Случчыне, дзе структуры дэмакратычнага самакіравання збіраюць 1-ы беларускі з'езд, на які сталі выбраныя дэлегаты з розных вёсак і Слуцку. *Гэты з'езд адбыўся 14-15 лістапада 1920 года* Дэлегаты прынялі рэзалюцыю, у якой найвышэйшай уладай Беларусі абвясчалася Беларускай Народнай Рэспубліка. Савецкая улада

ўяўлялася акупацыйнай не здольнай аказваць інтарэсы беларускага народу. З'езд абраў “Радую Слуцчыны” Беларускай Народнай Рэспублікі, якая арганізоўвала цывільнае жыццё і фармавала войска для абароны сваіх нацыянальных дэмакратычных ідэалаў. Бальшавіцкі ўрад Беларусі абвясціў дзейнасць мясцовага самакіравання контрэвалюцыйным збунтаваннем і накіраваў добра арганізаваныя часткі Чырвонай арміі супраць спачатку аб'яднаных у 1-ю Слуцкую брыгаду, куды запісаліся больш за 10000 сялян-добраахвотнікаў. Пасля 5-і тыдняў змагання, 28 снежня 1920 году рэшткі брыгады перайшлі раку Лань, былі раззброеныя і інтэрнаваныя палякамі.

Змаганне за дэмакратычныя ідэалы БНР у 1920 годзе разгарнулася ў Вяліжы, Гомлі, Барысаве, Рагачове ды іншых мясцовасцях.

Новыя спробы арганізаваць мясцовае самакіраванне ў інтарэсах змардаванага савецкай акупацыяй і вайной беларускага народу, зрабілі беларускія патрыёты ў часы нямецкай акупацыі. На самым пачатку нямецка-савецкай вайны яны распачалі шырокую культурную і палітычную дзейнасць, якая прыпынілася з утварэннем нямецкай цывільнай улады, што імкнулася ператварыць Беларусь у нямецкую калонію.

З аднаго боку, насельніцтву Беларусі пагражала савецкая партызанка, якая, да таго ж, у 1942 годзе змяніла характар. Яе “ядром сталі перакінутыя з-за лініі фронту спецыяльна падрыхтаваныя атрады Чырвонай Арміі, якія атрымвалі загады і ўзбраенне з савецкага тылу”(6.С.125). Партызанка патрабавала харчавання і інфармацыйнага забеспячэння, што здабывалася праз мясцовае насельніцтва. З другога боку – пагражалі немцы, якія разгортвалі карныя акцыі ў зоне партызанскіх дзеянняў.

Мясцовае насельніцтва, беларусы, мусілі ў гэтых умовах жыць, працаваць, карміць сем'і, вучыць дзяцей, лячыцца, выконваць гаспадарчыя патрабаванні акупантаў ды савецкай партызанкі і, урэшце, бараніцца. Яны апынулася паміж молатам і кувадлам, паміж савецкай партызанкай і нямецкімі акупантамі. Для развязання жыццёвых праблемаў беларусаў, з ініцыятывы беларускіх патрыётаў была створаная БНС (Беларуская народная самапомач), якая займалася не толькі грамадскай апекай і аховай здароўя, як тое было запланавана ў статуте, але і праявіла сябе ў “арганізацыі школьніцтва і культурнай дзейнасці”(6С.117). Дзейнасць беларускага самакіравання пад нямецкай і савецкай акупацыямі падрыхтавала скліканне ў Мінску летам 1944 году Другога Ўсебеларускага Кангрэсу, на які прыбылі 1023 дэлегаты з усіх куткоў Беларусі. Кангрэс пацвердзіў жаданне беларускага народу здабыць дзяржаўную незалежнасць і заявіў пра непрызнанне БССР.

Праца беларускіх дзеячоў у часы акупацыі, асабліва ў галіне культуры, як і ўсе папярэднія дэмакратычныя шуканні беларускіх патрыётаў, зрабілі свой унёсак у беларускае Адраджэнне 80-ых – 90-ых гадоў і стварэнне незалежнай Рэспублікі Беларусь.

САМАКІРАВАННЕ

Чырвонай ніткай праз усю гісторыю дэмакратычнай традыцыі ў Беларусі праходзіць развіццё ідэі і практыкі самакіравання. Што ж такое самакіраванне?

Самакіраванне - гэта аснова дэмакратыі, дзяржаўная структурная адзінка, якая становіць сабою арганізаваную мясцовую супольнасць, здольную, згодна з заканадаўствам і ў абсягах сваёй кампетэнцыі, рэалізоўваць права грамадзян на ўдзел у развязанні агульнаграмадскіх спраў.

Развіццё і паглыбленне самакіравання наўпрост звязана з развіццём дэмакратычнай дзяржавы, якая імкнецца да дэцэнтралізацыі ўлады праз пашырэнне кампетэнцыі мясцовага самакіравання. Дэцэнтралізацыя стымулюе мясцовую ініцыятыву і самастойнасць у дзейнасці мясцовай адміністрацыі. Калі мы кажам пра дэмакратыю, мы адзначаем, што яна рэалізуецца праз два прынцыпы: *прынцып салідарнасці, калі грамадзянін разам з іншымі ўтварае супольнасць і разам з іншымі павінен ствараць супольнае дабро, і прынцып дапаможнасці, калі супольнасці ніжэйшага роўню могуць кіраваць самі, а дзяржава і іншыя супольнасці дапамагаюць ім, але - не падмяняюць.*

Менавіта праз гэтыя прынцыпы спраўджваецца мясцовае самакіраванне. У дэмакратычнай дзяржаве вышэйшая ўлада належыць парламенту, але гэта не зусім так, бо найвышэйшым суверэнам ёсць народ. Парламент, альбо прадстаўнічая ўлада, прызначаныя для спраў, якія датычаць ўсяе дзяржавы, або спраў агульнадзяржаўнага значэння. У дэмакратычнай дзяржаве няма патрэбы, каб парламент і ўрад займаліся мясцовымі справамі. Варта, каб грамадства само арганізоўвала мясцовую заканадаўчую і выканаўчую ўладу, узгадняючы сваю дзейнасць з агульнадзяржаўнай уладай і яе прадстаўнікамі на месцах.

Мясцовыя супольнасці згодна з Еўрапейскай Хартыяй Тэрытарыяльнага Самакіравання павінны быць поўнымі суверэнамі на сваёй тэрыторыі, і толькі тое, чаго не могуць ужыцца самі давяраюць агульнадзяржаўнай уладзе. Такі спосаб арганізацыі ўлады, заклапочаны агульным дабрабытам, і ў частках, і цэлым грамадстве, як мы ўжо казалі, называецца прынцыпам дапаможнасці. Праз яго падзяляецца адказнасць і атрымваецца максімум свабоды. Механізм мясцовай улады вельмі падобны да агульнадзяржаўнага. Умовай паспяховай дзейнасці мясцовага самакіравання ёсць дакладнае размеркаванне кампетэнцыяў паміж мясцовай і дзяржаўнай уладай. Толькі ў такім разе *самакіраванне можа быць гаспадаром на сваёй тэрыторыі. Але, з іншага боку, гэта мажліва толькі ў прававой дзяржаве, бо права вызначае прастору самакіравання, кампетэнцыю і сродкі яе рэалізацыі.*

ЕўРАПЕЙСКАЯ ХАРТЫЯ ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАГА САМАКІРАВАННЯ

27 чэрвеня 1985 году сябры Рады Еўропы падпісалі ў Страсбурзе фундаментальны дакумент на стварэнне адпаведнага заканадаўства і арганізацыі мясцовага самакіравання – Еўрапейскую Хартыю мясцовага самакіравання. Мэта дадзенага дакументу – выпрацоўванне ўніфікаваных асноў мясцовага самакіравання з улікам гісторычна-прававых традыцыяў канкрэтнай краіны. Гэта адзін з асноўных дакументаў выпрацаваных і прынятых Радай Еўропы, разглядае ён *права на самакіраванне, як асноўнае права супраць дзяржаўнага цэнтралізму і таталітарызму.*

Хартыя – гэта толькі мінімум асноў самакіравання, якія павінны ўлічвацца краінамі-падпісантамі пры стварэнні прававой базы мясцовага самакіравання. У Хартыі наступным спосабам раскрываецца панятак самакіравання.

Самакіраванне – гэта права і здатнасць лакальных супольнасцяў да кіравання і развязання асноўнай часткі грамадскіх спраў на сваю ўласную адказнасць і ў інтарэсах сябраў супольнасці.

Хартыя адзначае патрэбнасць рэалізацыі самакіравання праз выканаўчыя органы, якія абіраюцца свабодна, тайна, беспасярэдне і ўсеагульна. Грамадскія супольнасці, згодна з Хартыяй, у акрэсленай законам сферы, маюць поўную свабоду дзеянняў у абсягах сваіх кампетэнцыяў. Усялякі адміністрацыйны кантроль чыніцца на забеспячэнне выканання законаў і Канстытуцыі. Хартыя вызначае права мясцовай супольнасці на фінансавыя рэсурсы, супраць з іншымі супольнасцямі і аб'яднанне з імі для развязання агульных заданняў, звяртання ў суд на забеспячэнне свабоднага выканання сваіх паўнамоцтваў.

Упершыню Хартыю пераклалі і апублікавалі ў Беларусі Беларускамі Фондам падтрымкі мясцовай дэмакратыі імя Л.Сапегі ў 1995 годзе.

САМАКІРАВАННЕ Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1996 году ў раздзеле 5-ым, арт.117 вызначае мясцовае самакіраванне наступным спосабам: “Мясцовае кіраванне і самакіраванне ўжываюцца грамадзянамі праз мясцовыя Саветы дэпутатаў, выканаўчыя і распарадчыя органы тэрытарыяльнага грамадскага самакіравання, мясцовыя рэферэндумы, сходы і іншыя формы прамога ўдзелу ў дзяржаўных і грамадскіх справах” (4.С.39).

Беларуская Канстытуцыя вызначае наступныя вылучна самакіраўнічыя кампетэнцыі:

- зацвярджэнне праграм эканамічнага і сацыяльнага развіцця, мясцовых бюджэтаў і справаздачаў аб іх выкананні;
- устанаўленне ў адпаведнасці з законам мясцовых падаткаў і збораў;
- вызначэнне ў межах, устаноўленых законам, парадку кіравання і распараджэння камунальнай уласнасцю;
- прызначэнне мясцовых рэферэндумаў.

Згодна з Канстытуцыяй кіраўнікі мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў прызначаюцца на пасаду і вызваляюцца ад пасады Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь або ў устаноўленым ім парадку і зацвярджаюцца на пасадзе адпаведнымі мясцовымі Саветамі дэпутатаў, што не адпавядае патрабаванням Харты і парушае прынцып суверэнасці мясцовай супольнасці, падмяняючы мясцовае самакіраванне дзяржаўным адміністраваннем.

Закон Рэспублікі Беларусь “Аб мясцовым кіраванні і самакіраванні ў Рэспубліцы Беларусь”, прыняты 20 лютага 1991 году, актуальны сёння ў рэдакцыі ад 10 студзеня 2000 г. і ўвабраў ў себя шэраг зменаў і дапаўненняў, якія ўносіліся і прымаліся пачынаючы з 1995 году, каля дзесяці разоў. Дадзены закон вызначае сістэму і эканамічную базу мясцовага кіравання і самакіравання ў Рэспубліцы Беларусь, замацоўвае падмурак прававога стану органаў мясцовага кіравання і самакіравання ды асобных формаў беспасярэдняй дэмакратыі.

Мясцовае самакіраванне ў Законе, як панятак, вызначаецца наступным спосабам: *“Мясцовае самакіраванне ў Рэспубліцы Беларусь – форма арганізацыі і дзейнасці грамадзянаў для самастойнага развязання беспасярэдне альбо праз выбраныя імі органы сацыяльных, эканамічных, палітычных і культурных пытанняў мясцовага значэння выходзячы з інтарэсаў насельніцтва і асабліва сцяў развіцця адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінкаў на падставе асабістай матэрыяльна-тэхнічнай базы і прыцягнутых сродкаў”* (3. С. 2.).

ЛІТАРАТУРА:

1. Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам. Мінск. 1993.
2. Да дэмакратыі праз грамадзянскую супольнасць. Пад рэд. Пшэмыслава Фэнрыха, Уладзіміра Роўды. Шчэцін. 1999.
3. Закон “Аб мясцовым кіраванні і самакіраванні ў Рэспубліцы Беларусь”. Эталонны банк дадзеных прававой інфармацыі. 2001.
4. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. Мінск. 1997.
5. Кушаль Ф. Спроба стварэння беларускага войска. Менск. 1999.
6. Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мінск. 1993.

Мікола Аксаміт

СТАН ПРАВОЎ ЧАЛАВЕКА Ў НАЙНОЎШАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Беларускае савецкае заканадаўства і прававая сістэма былі часткаю заканадаўства і прававой сістэмы СССР. Ніякіх істотных і прынцыповых адрозненняў у нацыянальнай сістэме БССР тады не існавала. Таму, калі разглядаць тую заканадаўчую і прававую сістэму, варта разглядаць усю прававую сістэму СССР. У канстытуцыі СССР і саюзных рэспублік быў артыкул аб “кіруючай і накіроўваючай” ролі КПСС. Менавіта КПСС усё вызначала ў дадзенай галіне праз сваю праграму, з’езды і пастановы.

*“В своей программе, в решениях съездов, постановлениях Центральный Комитет КПСС формулирует идеи директивы, которые выражают интересы и волю советского народа и руководствуясь которыми государственные органы создают определенные установления образующие в своей совокупности советское право.”*¹ Вось як вызначае існасць сацыялістычнага права прафесар А.Д.Шыбанав у падручніках для настаўнікаў: *“Сущность социалистического права. Главное орудие построения социалистического, а затем коммунистического общества - социалистическое государство. Возникнув как государство диктатуры пролетариата, социалистическое государство с построением развитого социализма перерастает в общенародное государство трудящихся, руководящей силой которого остается рабочий класс”*² Нават гэтак сфармуляванне супярэчыць у пэўным сэнсе 6-му артыкулу канстытуцыі ў якім сказана, што кіроўнаю сілай ёсць КПСС, а не працоўны клас (аўт.) *Социалистическое общенародное государство трудящихся продолжает дело диктатуры пролетариата-строительства коммунизма. совместно с другими социалистическими государствами ведет классовую борьбу против империализма на международной арене. Важнейшим средством организации коммунистического строительства в руках Советского государства служит советское право.»*³ З усяе гэтай слоўнай бязглуздзіцы можна зрабіць выснову, што заканадаўчую і прававую сістэму гэтага часу вызначала адзіная партыя, высылкі якой былі скіраваныя не на забеспячэнне правоў чалавека і грамадзяніна, не на стварэнне прававой дзяржавы, а на захаванне партыйнай улады над усім грамадствам пад прыкрыццём дэмагагічных лозунгаў аб дыктатуры пралетарыяту. Пра якую дыктатуру пралетарыяту можна гаварыць, калі згодна з савецкай ідэялогіяй эксплуатацыйныя класы былі знішчаныя з прыходам да улады камуністычных партыяў. І, калі ўжо весці

1

2

гутарку пра дыктатуру, то гэта была дыктатура кіроўнае партыі, а дакладней - яе кіраўніцтва, што вызначала тые правы ды свабоды, якія яно ўважала дамэты дараваць сваім грамадзянам

На сённяшні дзень існуюць **тры падыходы да праблемы правоў чалавека**. **Першы** з іх, сацыялістычны, з улікам усяго вышэй сказанага, даўнімае, што ўлада першасная і менавіта ўлада, дзеля свае ласкі, абдорвае людзей тымі ці іншымі правамі. Гэта значыць, у людзей столькі правоў - колькі пажадае ім даць улада. Такі падыход існуе ў канстытуцыях усіх камуністычных краін. Чытаючы канстытуцыі гэтых краін можна прыйсці ў захапленне ад тых правоў і свабод, якія ім нібыта гарантуе дзяржава. Але трэба добра разумець і тое, што гэтыя канстытуцыі пісаліся не для сваіх грамадзянаў, а хучэй для амерыканскіх неграў, каб тые “чыталі і зайздросцілі” правам і свабодам савецкіх людзей.

Другі падыход існуе-на падставе грамадзянскае дамовы. Грамадзянскую дамову закладае, з аднаго боку, улада, з другога - народ як сукупнасць асобаў. Індывідумы пагаджаюцца даваць уладзе грошы, напрыклад, плаціць падаткі, а ўлада з свайго боку абавязуецца нешта для іх рабіць, рэалізуючы іх правы і ўстрымваючыся ад умяшання ў некаторыя сферы іх жыцця. Гэта значыць, што ўлада прызнае правы сваіх грамадзянаў. Такі падыход часта называюць канстытуцыйным. Фактычна - гэта дамова паміж грамадзянамі і ўладай.

Трэці падыход - амерыканскі. Людзі, як грамадская супольнасць, валодаюць натуральнымі правамі і свабодамі. Яны пастанаўляюць стварыць дзяржаву і прызначыць уладу дзеля таго, каб лепш і зручней жылося. А каб дзяржава магла дзеіць, яны добраахвотна ахвяруюць некаторымі з сваіх правоў, перадаючы іх дзяржаве. Напрыклад - абмяжоуваюць свае маёмасныя правы і плаціць падаткі, абмяжоўваюць сваю свабоду і, пры патрэбе, служаць у войску.

Апошняя і першая мадэлі розныцца з гунту. **Пры першай мадэлі ў грамадзян столькі правоў, колькі ўлада палічыць патрэбным даць.**

Пры трэцім падыходзе ў улады столькі правоў, колькі ёй пагодзяцца перадаць людзі. Адсюль выцякае: уладам дазваляецца адно тое, што дазваляецца законам, а чалавеку – усё, што не забараняецца законам. Паводзячыся тым ці іншым прынцыпам атрымваем зусім розныя практычныя вынікі. У гэтым лёгка пераканацца выбраўшы прававую норму і прытарнаваўшы яе да канкрэтнага выпадку. Вынікі ў усіх трох мадэлях будуць розныя. Але ідэалогія і прапаганда сацыялістычных краін заўсёды бараніла сваю сістэму, свой падыход як найлепшы ў свеце.

Дзяржава хавала ад сваіх грамадзян тые падыходы, якія выпрацавала грамадства праз усю гісторыю. Досьць сказаць, што нават Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека пэўны час была недаступная нават на юрыдычных факультэтах у вышэйшых навучальных ўстановах. Недаступная можа і таму, што СССР ды ўсе сацыялістычныя краіны пры яе прыняцці, у снежні 1948 году, устрымаліся. Але галоўнаю мэтай было схаванне ад сваіх грамадзянаў

падыходаў да правоў чалавека, выпрацаваных міжнароднай супольнасцю ў той дэкларацыі.

Згодна з савецкімі падыходамі фармавалася і прававая сістэма ў БССР. У праваахоўную сістэму БССР уваходзілі: прокуратура, суды, Міністэрства нутраных спраў, Міністэрства юстыцыі і выпраўча-працоўныя ўстановы. Зразумела, што ўсімі гэтымі ўстановамі, згодна з абраным падыходам кіравала КПСС. І змеркаванні, прыманья той ці іншай ўстановай, не заўсёды грунтаваліся на законе, а вельмі часта вынікалі з загаду партыйных органаў. Калі тая ці іншая падзея не падабалася кіраўніцтву партыйных органаў, адпаведная структура атрымвала дэрыктыву - і лёс гэтай справы выракаваўся да следчых дзеянняў. Яшчэ страшнейшы быў лёс чалавека, які трапляў ў такое становішча.

Ці можна казаць аб незалежнасці судоў, пракуратуры, мінюста, міністэрства нутраных спраў, выпраўча-працоўных устаноў ў такіх умовах? Ці адчуваў сябе чалавек абароненым законам? Насамрэч у яго было нават менш правоў, чым гарантавала яму канстытуцыя і законы. Іх у яго было роўна столькі, колькі палічлі патрэбным даць партыйныя органы. Але гэта не сведчыць аб тым, што ўсе справы выракаваліся ў гаркамах і абкамах. Адпаведныя органы браліся за справу толькі тады, калі яна закранала інтэрэсы кіроўнае партыі, ці калі мела грамадскае значэнне.

Зразумела, ні аб якой незалежнасці і падзеле галінаў ўлады не можа і гутаркі ісці. Ці мог у такіх варунках суд вынесці аб'ектыўны і законны развяз? Не, бо і кіраўнікі ўсіх праваахоўных органаў зацвярджаліся, здымаліся з сваіх пасадаў партыйнымі камітэтамі. У народзе праваахоўную сістэму называлі тэлефонным правам. Адзін тэлефонны званок з партыйных органаў мог вызначыць усю справу незалежна ад суда, канстытуцыі і закону. Адсюль можна зрабіць выснову, што БССР была не толькі недэмакратычнай дзяржавай, але і не прававой.

Што з гледзішча правоў чалавека трэба разумець пад дэмакратычнай і прававой дзяржавай? У дэмакратычным грамадстве правы і свабоды чалавека вызначаюць мяжу ўлады большасці. Прававая дзяржава – гэта дзяржава, у якой існуюць выразныя, дакладныя і стабільныя дачыненні паміж чалавекам і ўладай. Краінай кіруе не самадур-чыноўнік, а ясны і дакладны закон.

На вялікі жаль, гэтыя простыя рэчы разумеюць далёка не ўсе грамадзяне. А наступнасці могуць быць вельмі цяжкімі. У якасці прыкладу досыць узяць гучную Віцебскую справу, калі маньяк-забойца знішчаў людзей. У гэтай справе прыцягнулі да адказнасці больш як 10 чалавек. Некаторых з іх прысудзілі нават да растрэлу. І толькі з цягам часу, дзякуючы сумленнаму следчаму Ігнатавічу, арыштавалі сапраўднага злачынца. У выніку пазбыліся волі і жыцця невінаватых людзі. Больш таго, кіраўнікі няправасці паатрымвалі ўзнагароды ды вышэйшыя пасады. Сярод іх Пыльчанка, Жаўняровіч і Ціхіня. Апошні пазней стаў сакратаром ЦК КПБ, а яшчэ пазней - старшынём Канстытуцыйнага суда. Калі ён атрымаў новую пасаду шмат гаварыў пра законнасць. Мне давелася задаць яму

пытанне, ці не мучае яго сумленне за тую справу, на што я атрымаў адказ: не памыляецца той хто нічога не робіць.

А зараз паспрабуем прааналізаваць, ці была гэта судовая памылка, ці жылі мы паводле тае сістэмы, якую нам даравалі нашыя кіраўнікі.

а) З моманту арышту падазроных парушаліся ўсе крымінальна-працэсуальныя нормы (ужываліся нават фізічныя катаванні арыштаваных). Ня дзіва, што ўсе арыштаваныя прызналіся ў забойствах, якіх не рабілі.

б) Пракуратура не ўжыццяўляла кантролю за правільным выкарыстаннем закону, а сама яго парушала.

в) Суд вынес неправамерны развяз.

Чаму такое стала мажлівым? Бо ўсе праваахоўныя органы былі ў залежнасці, нават, адзін ад аднаго. А галоўнае - яны выконвалі той загад, які атрымалі зверху. Для праваахоўных органаў галоўным быў не закон, не прэзумпцыя невінаватасці, а выкананне атрыманага загаду.

Справа гэтая доўгі час заставалася нераскрытаю і набыла вялікі грамадскі рэзананас. Каб супакоіць людзей адпаведныя партыйныя структуры далі загад знайсці і пакараць вінаватых. Астатняе справа тэхнікі і добрасумленнасці следчых органаў. Але ці можа залежаць лёс чалавека толькі ад гэтых рэчаў? Ці абараняе яго закон? І што тут чыніць з правамі чалавека, калі дзяржава адбірае ў яго нават жыццё? Ці было б такое мажлівым у іншай мадэлі, дзе ўсе галіны ўлады незалежныя? Пэўна што не.

Выходзячы нават з гэтага прыкладу, ці можна назваць дзяржаўную мадэль, якая існавала ў БССР дэмакратычнай і прававой? Невінаватыя арыштаваныя людзі, як і большасць нашых суайчыннікаў, спадзяваліся, што іх абароніць канстытуцыя закон, але гэтыя спадзяванні не спраўдзіліся. Не выпадкова, што ў крымінальным кодэксе БССР за тое самае злачынства можна было атрымаць розныя пакаранні, ад штрафу ледзь не да вышэйшай меры. І, на вялікі жаль, далёка не заўсёды гэтую розніцу вызначаў суд. Нездарма ў грамадстве існуе прыказка: праў той ў каго больш праў. Праваахоўная сістэма ў БССР была цалкам ідэалагізаваная і абараняла не правы сваіх грамадзянаў, а абслугоўвала існуюю палітычную сістэму. Такую прававую спадчыну атрымала рэспубліка ў выніку распаду СССР.

З атрыманнем суверынітэту ў Беларусі з'явілася надзея стаць дэмакратычнай прававой дзяржавай. 21 красавіка 1992 году ў канстытуцыю, яшчэ БССР, былі ўнесеныя змены і, сама галоўнае, не стала знакамітых 6-га і 7-га артыкулаў аб кіроўнай ролі партыі. Гэта быў час спадзеваў і надзей. Грамадства чакала перамен. Упершыню заканадаўчая ўлада перайшла ад ЦК КПБ да Вярхоўнага Савету, у якім каля 10 адсоткаў займала апазіцыя. Упершыню Вярхоўны Савет пачаў выконваць свае заканадаўчыя функцыі, а не ролю дэмакратычнай дэкарацыі пры ЦК КПБ. Вярхоўны Савет 12-га склікання ўжо прынцыпова адрозніваўся ад былых саветаў. Тут ужо было іншадумства. Вось што на гэты конт казаў дэпутат трох скліканняў, Дубоўскі: *“Раней, калі было ЦК, Вярхоўны Савет збіраўся на два дні, да абеду слухалі даклад*

старшыні, пасля абеду галасавалі, і на другі дзень быў банкет, а зараз сядзім месяцамі ўсё спрачаемся”

Таксама зразумела чаму ўпершыню Вярхоўны Савет пачаў выконваць свае функцыі, а не дубляваць тых загады, якія прыходзілі з ЦК. Менавіта гэтым Вярхоўным Саветам і быў створаны той прававы дэмакратычны падмурак для новай дэмакратычнай краіны. Але трэба разумець і тое, што ён абіраўся ў камуністычныя часы, таму большасць яго складала партыйная наменклатура. І нават у гэтых умовах дэмакратычная апазіцыя здолела закрыць камуністычную партыю ды знацыяналізаваць яе маёмасць. У краіне паўстала шматпартыйная сістэма.

Паступова стваралася прынцыпова новая дэмакратычная прававая база. У нейкай ступені адбылася дэцэнтралізацыя ўлады. Быў прыняты закон аб мясцовым самакіраванні. І хоць ён яшчэ не адпавядаў Еўрапейскаму роўню, тым не менш гэта быў вялікі крок наперад. Прынялі шэраг законаў на стварэнне рынкавай эканомікі і на дэмакратызацыю грамадскага ладу. З вышыні сённяшняга дня хацелася б, вядома, каб яны былі крыху радыкальнейшыя ды незваротныя. Але трэба разумець і тое, што ў тых варунках апазіцыя і так дасягнула амаль немажлівага. Была праведзеная дэпалітызацыя органаў Нутраных Спраў, Дзяржбяспекі, войска. Была створаная камісія ў складзе 75 дэпутатаў для распрацоўвання новай дэмакратычнай канстытуцыі.

На той момант існавалі тры канцэпцыі падыходу да канстытуцыі:

а) парламенцкая Рэспубліка (такі падыход быў ў апазіцыі, яны тлумачылі, што гэта нанебяспечнейшы шлях у пераходны перыяд);

б) слабы прэзідэнт з прадстаўнічымі функцыямі (апазіцыя была згодная падтрымаць як кампрамісны і такі варыянт);

в) моцны прэзідэнт з шырокімі паўнамоцтвамі (варыянт ураду, які падтрымала наменклатурная большасць Вярхоўнага Савету).

За кароткі час у краіне адбыліся пэўныя дэмакратычныя перамены. Адбыўся падзел уладаў на заканадаўчую, выканаўчую і судовую. Пачала стварацца шматпартыйная сістэма. З’явіліся незалежныя выданні. Не зважаючы на тое, што і ўрад і большасць Вярхоўнага Савету складаліся з былой партнаменклатуры, у краіне паступова адбываліся дэмакратычныя працэсы. Яны мусілі лічыцца з настроямі грамадства, дый самі хацелі ўзяць удзел у тых працэсах не староннімі назіральнікамі. Бо ў краіне паступова мянялася палітычна-эканамічная фармацыя. Больш таго, яны хацелі кіраваць гэтымі працэсамі і пэўныя крокі на тое зрабілі. Быў адхілены ад сваёй пасады Старшыня Вярхоўнага Савету С.Шушкевіч, прынятая канстытуцыя з моцным прэзідэнтам. На гэтую пасаду наменклатурная большасць разлічвала прывесці тагачаснага кіраўніка ўраду.

Варта адзначыць: урад Кебіча больш імітаваў рэфарматарскую дзейнасць у эканоміцы, што суправаджалася ўпадкам жыццёвага роўню насельніцтва і выклікала пэўную незадаволенасць. І вось адбыліся першыя прэзідэнцкія выбары. Менавіта пад той час прагучаў антыкарупцыйны даклад вядомага дэпутата. Народ пачуў тое, што ён хацеў пачуць. Папулісцкія абяцанкі адкрылі

шлях да прэзыдэнцтва Лукашэнкі. Спадзяванні наменклатуры не спраўдзіліся. Большасць з іх пайшла супрацаваць з прэзэдэнтам, у якога, згодна з канстытуцыяй, былі неабмежаваныя паўнамоцтвы.

Варта адзначыць, што гэта былі першыя і апошнія дэмакратычныя выбары ў краіне. З таго часу прававое становішча істотна змянілася ў горшы бок. Не прайшло і паўгады пасля выбараў першага прызідэнта, як 20 снежня прагучаў новы антыкарупцыйны даклад С.Антончыка, які вінаваціў ужо прэзідэнта і яго бліжэйшае атачэнне ў карупцыі. На наступны дзень усе газеты выйшлі з белымі плямамі. Прэзідэнт забараніў друкаваць вышэй названы даклад. З гэтага часу Беларусь пачынае жыць у зусім іншым прававым полі.

Вось якое разуменне ў прэзідэнта аб правах чалавека і аб сваіх уласных правах. З *выступа дэпутата М. Маркевіча № 241. 20 12. 1994 году на сесіі Вярхоўнага Савету:* "Наш наважаемы прызідэнт гаварыў, што з улікам таго, што чакаецца даклад Антончыка, а Антончык не пазнаёміў яго з тэкстам дакладу, ён напросіў сваіх хлопцаў з спецслужбаў, каб яны прынеслі яму даклад, то ён пазнаёміўся з гэтымі лісточкамі. Калі спадар прызідэнт павінен блюсці канстытуцыю і вольны так наступаць з канстытуцыяй, то я выступаю ініцыятарам звароту ў канстытацыйны суд"

На Беларускім прававым полі з'явіўся кіраўнік дзяржавы, для якога не існуюць ніякія прававыя нормы. І, калі мы раней казалі пра тое, што савецкія канстытуцыі былі напісаныя для амерыканскіх неграў, каб яны "зайздросцілі" нашым правам, то з гэтага часу, можна казаць, Беларуская канстытуцыя існуе для АБСЕ і сусветнай супольнасці. Паводле асабістага загаду прэзідэнта парушаныя канстытацыйныя правы асобнага дэпутата. Што ўжо можна казаць пра канстытацыйныя правы асобнага грамадзяніна. На вялікі жаль, гэта стала нормай паводзінаў вышэйшай дзяржаўнай асобы.

Замест выканання канстытуцыі і міжнародных прававых дамоваў, якія ратыфікавала Беларусь, прэзідэнт, гарант канстытуцыі, пачынае змаганне з уласнай канстытуцыяй ды сусветным імперыялізмам. Відавочна, што мы зноў апынуліся ў недалекім мінулым, калі вялі ідэалагічную вайну з усім светам і, перш-наперш, з НАТА. Толькі гэта набыло яшчэ выроўдлівейшыя формы.

Неўзабаве прэзідэнт рыхтуе рэферэндум на змену нацыянальнай сімволікі і канстытуцыі. Такого прыніжэння Беларусі яшчэ не даводзілася перажываць з волі вышэйшай дзяржаўнай асобы. Дэпутаты апазіцыі абвешчаюць галадоўлю ў будынку Вярхоўнага Савету. Уночы туды сцягваюцца спецвойскі. Дэпутаты збітыя і выкінутыя з залы паседжанняў. Так былі растаптаныя канстытацыйныя правы, як асобных дэпутатаў, так і правы ўсіх грамадзянаў. Права мець сваю сімволіку, жыць паводле канстытуцыі.

Прэзідэнт атрымаў у выніку неабмежаваныя паўнамоцтвы і нікім не кантраляваную ўладу. Беларусь на доўгі час выходзіць з прававога поля. Неўзабаве і Вярхоўны Савет распусцілі, прызначылі новыя выбары. Тым больш, скончыўся тэрмін яго паўнамоцтваў. Прэзідэнт фільтруе ўсіх кандыдатаў і стварае свой кішэнны парламент, які, дарэчы, праіснаваў дзевяць месяцаў, і

таксама быў знішчаны прэзідэнтам. Пасля рэферэндуму частка лаяльных да прэзідэнта дэпутатаў увайшлі ў новаствораную палатку.

Рыхтоўля і правядзенне рэферэндуму спарадзіла канстытуцыйны крызіс. І нават новаабраны кішэнны парламент мусіў распачаць працэдуру імпічменту. Гэта быў апошні шанец Вярхоўнага Савету вярнуць краіну ў канстатуцыйнае прававое поле. На дапамогу беларускаму прэзідэнту прыехалі “брацкія” кіраўнікі з суседняй краіны: Старшыня ураду Расеі В. Чарнамырдзін, старшыня Дзяржаўнай думы Г. Селязнёў, старшыня Савету Федэрацыяў Я. Строеў. Гарантам гэтага хаўрусу выступіў старшыня Канстытуцыйнага суда В.Г.Ціхіня (згадайма Віцебскую справу).

Пад патранажам вышэйшых асобаў суседняй краіны было падпісанае Пагадненне аб грамадска-палітычным становішчы і аб канстытуцыйнай рэформе ў Рэспубліке Беларусь. Аднак і яго прэзідэнт з бліжэйшым атачэннем не збіраліся выконваць. Правалілі і пагадненне. Так адбыўся беларускі Мюнхен. Трэба адзначыць, што беларускі Канстытуцыйны Суд распачаў некалькі спраў з канстытуцыйнага крызісу. Было вынесена змеркаванне, што вынікі рэферэндуму могуць мець толькі рэкамендацыйны характар. Але сваім указам прэзідэнт касуе змеркаванне Канстатуцыйнага Суда. Падобныя прыклады наагул невядомыя ў сусветнай практыцы. Змеркаванні Канстытутацыйнага Суда маюць найвышэйшую юрыдычную моц і нікім не могуць быць скасаваныя.

З грунту, у лістападзе 1996 году А.Лукашэнка ўвёў ў краіне скразное прэзідэнцкае кіраванне, узурпаваў уладу і знішчыў дзейную канстытуцыю. Адбыўся дзяржаўны пераварот. Справункі А.Лукашэнкі падпадаюць пад дзеянне крымінальнага кодэксу. З гэтага і выцякае канстытуцыйна-прававое становішча ў Беларусі. Прэзідэнт і яго бліжэйшае атачэнне пачалі актыўна знішчаць усе дэмакратычныя пераўтварэнні, здабытыя з 90 гадоў.

Было практычна знішчана мясцовае самакіраванне як апошняя заваёва дэмакратычнага грамадства. Мясцовае самакіраванне зноў, як і ў камуністычныя часы, носіць чыста дэкаратыўны характар. Дэпутаты мясцовых саветаў - пазбытыя мажлівасці ўплыву на тыя ці іншыя праблемы ў сваім рэгіёне. Яны нават не могуць абіраць кіраўніка мясцовай улады. На гэтыя пасады прызначаюцца людзі паводле асабістага загаду прэзідэнта. Бюджэт мясцовай ўлады спускаецца зверху. У такіх варунках мясцовая ўлада цалкам залежыць ад прэзідэнта, а не ад мясцовага насельніцтва. Зразумела, што яна выконвае ўсялякія загады атрыманыя зверху.

Сам панятка мясцовага самакіравання заменены на прэзідэнцкую вертыкаль. Такім парадкам, і на мясцовым роўні знішчаны дэмакратычны інстытут улады і ўмацаваная неабмежаваная ўлада прэзідэнта. Мясцовае самакіраванне замененае на гэтак званую прэзідэнцкую вертыкаль, ці, па-просту - камандна-адміністрацыйнай сістэму. У краіне выдаецца шмат пастаноў, ўказаў, дэкрэтаў, якія парушаюць дзейную канстытуцыю. Прэзідэнт прысвойвае тыя функцыі ўлады, якія яму не належаць паводле канстытуцыі. Напрыклад, сваім указам, пры дапамозе сілавых структур ён здымае з пасады няўгоднага яму

старшыню Цэнтральнай выбарчай камісіі, В. Ганчара. А праз пэўны час апошні наагул знікае. Хаця прызначэнне і зняцце старшыні Цэнтрвыбаркаму - гэта вылучная прэрэгатыва Вярхоўнага Савету.

Прэзідэнт забірае друкаваны орган Вярхоўнага Савету, “Народную газету”, і прызначае туды свайго рэдактара. Гэта становіцца нормай паводзінаў першага беларускага прэзідэнта. Без увагі на канстытуцыю, на законы, здымаецца кіраўнік усякага роўню, які не здавальняе асабіста прэзідэнта. На вышэйшыя дзяржаўныя пасады прызначэнне чыніцца паводле прынцыпу асабістай адданасці прэзідэнту, а не паводле прафесійных якасцяў. Варта адзначыць і тое, што незадаволенасць існай прэзідэнцкай палітыкай існуе і ў урадавых колах. З гэтай нагоды некалі падаў у адстаўку старшыня ураду М. Чыгір, міністр замежных спраў А. Саннікаў, міністр соцзабеспячэння А. Сасноў.

Прэзідэнт не даруе за такія ўчынкi. Супраць іх фабрыкуюцца справы, іх збіваюць, не даюць мажлівасці ўладкавацца на працу, арганізуюць арышты. Час ад часу ў краіне адбываюцца гучныя працэсы. Напрыклад, быў асуджаны і пазбыты волі вядомы ў краіне і па-за яе межамі старшыня калгасу, двойчы Герой Сацыялістычнай працы, 78-і гадовы В.Старавойтаў. Арыштоўваюцца і пазбываюцца волі нават бліжэйшыя паплечнікі прэзідэнта. Гэтак быў пазбыты волі міністр сельскай гаспадаркі В.Лявонаў. Шмат паплечнікаў прэзідэнта мусілі адыйсці ад улады ці, нават з’ехаць за мяжу. Пасля апошніх прэзідэнцкіх выбараў пачалася новая хваля арыштаў. Цяпер ужо сярод дырэктароў прадпрыемстваў, якія адмовілі прэзідэнту ў сваёй падтрымцы (Бусел, Рахманько).

У краіне не існуе падзелу трох галінаў улады, усім кіруе прэзідэнт. Судовая сістэма апынулася ў горшым стане, чым у камуністычныя часы. Усіх суддзяў прызначае прэзідэнт з згоды мясцовай вертыкалі. Больш таго, іхнае жыллё пераведзена ў статус службовага. Зразумела, што калі суддзя з той ці іншай прычыны траціць працу, то разам з працай ён траціць і жыллё. Прыкладна ў такім жа становішчы і супрацоўнікі пракуратуры.

За гады прэзідэнцкага кіравання значна ўзраслі сілавая структура. Прыкладам, Міністэрства Нутраных спраў. З пералікам на душу насельніцтва Беларусь выйшла на першае месца ў колькасці паліцэйскіх. Існуюць нават спецпадраздзяленні, якія не агаданыя Канстытуцыяй. На ўсё гэта выдаткоўваюцца велізарныя сродкі, Навука, медыцына, адукацыя і культура разам узятыя атрымваюць значна менш.

Усякай уладзе значна прасцей кіраваць сваёй краінай, парушаючы законы ці нават ужываючы сілавую метаду. Гэта прырода ўсякай улады. Таму ў дэмакратычных краінах улада заўсёды абмежаваная, яна, так бы мовіць, ляжыць у пэўных рамках. І, калі тыя рамкі з тых ці іншых абставінаў парушаюцца, то такая краіна перастае быць дэмакратычнаю і прававою дзяржавай. Каб апраўдаць сваю антынародную, антыдэмакратычную існасць, такая краіна манапальнае ўсе сродкі масавай інфармацыі, уводзіць ідэалагічныя аддзелы і нават платныя ідэалагічныя пасады.

Паступова знішчаюцца незалежныя выданні. Ствараюцца для іх такія эканамічныя ўмовы, каб яны не маглі існаваць. Такая ўлада ўводзіць цензуру на ўсе віды грамадскай дзейнасці, закрываюцца газеты, такія, як “Свабода”, “Пагоня”, забараняюцца пастаноўкі ў тэатрах. У нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы быў забаронены твор Я. Купалы “Тутэйшыя”. Застаюцца без працы вядомыя акторы і рэжысёры. Замест сапраўднага мастацтва праз тэлевізію пачынаюць рэкламаваць культ сілы, круціць рэкламныя ролікі, дзе моцныя дзяцюкі з спецвойскаў ламаюць цэглу на галаве, нібыта тым галавам няма іншага прызначэння. Культура падмяняецца масавымі відовішчамі накшталт “Дажынак” і “Славянскіх базараў”. Усё нацыянальнае, чым можа ганарыцца беларус выціскаецца і замяняецца расейскай папсой. Ствараецца культ асобы. Прыдворныя “мастакі” ствараюць велізарныя творы з выявамі “агульнаабранага.” І такое мастацтва знаходзіць падтрым у прэзідэнта.

У школах знішчаюцца падручнікі з праўдзівай беларускай гісторыяй, замест іх вяртаюцца падручнікі з былых камуністычных часоў. У навучальных установах ствараюцца структуры БПСМ (Беларускі патрыятычны Саюз Моладзі), “прэзідэнцкі” патрыятызм якіх грунтуецца на дзяржаўных грашовых сродках. Заробкі настаўнікаў і выкладнікаў пабудаваныя такім спосабам, што ўсе прэміі, надбаўкі, даплаты складаюць палову, а то і больш ад заробку, што дае змогу маніпуляваць гэтымі людзьмі.

Беларусь - шматканфесійная краіна, аднак дзяржаўныя ўлады аддаюць перавагу Рускай праваслаўнай царкве. Руская праваслаўная царква вызваляецца ад падаткаў за камерцыйную дзейнасць, яна атрымвае дзяржаўнае падтрыманне пры будаванні культавых адзінак. Такой увагі з боку ўлады няма да іншых канфесіяў. Так праз колькі гадоў не рэгіструецца Беларуская Аўтакефальная царква ў пасёлку Пагранічны Бераставіцкага раёну Гродзенскае вобласці. Святара гэтай царквы не раз прыцягвалі ўлады да адміністрацыйнай адказнасці, нават арыштоўвалі. У Мінску знішчылі былы будынак сінагогі, культывуецца антысеміцкая прапаганда.

У Беларусі існуюць дзве польскія школы, у Гародні і Ваўкавыску. Мясцовыя ўлады выдаюць распараджэнне аб забароне выязжаць за межы краіны настаўнікам і вучням гэтых школ. Не зважаючы нават на тое, што гэта супярэчыць канстытуцыі і міжнародным пагадненням, якія ратыфікавала Беларусь. Зразумела, такія паводзіны з боку дзяржавы нельга назваць ні дэмакратычнымі, ні прававымі. Тым не менш, кіраўнік дзяржавы лічыць сябе новым місіяй. “На пасху беларускія автократоры вошел в Троицкий кафедральный собор Минска... Когда празднично настроенная паства послала ему свае “Христос воскрес”, он ничтоже сумняшеся ответствовал: “Спасибо”.⁷

Але ці так успрымае яго беларускае грамадства, як таго хочацца Прэзідэнту? 30 жніўня аспірантка Інстытуту гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук, Наталія Брыль, павіншавала прэзідэнта з днём нараджэння, перадаўшы яму праз прадстаўнікоў мясцовых уладаў скрынку з прадметамі, якія, на яе думку, становяцца канечна патрэбнымі. У падарунку ляжалі вяроўка і мыла. На

дадзены факт пракуратура ўзбудзіла крымінальную справу, звінаваціўшы Наталлю Брэль у паклёпе і знявазе кіраўніка дзяржавы.⁸

Ў эканоміцы кіруючымі ўладамі ствараюцца пэўныя ўмовы для знішчэння прыватнага бізнесу. Бізнесоўцы, якія не падзяляюць поглядаў прызыдэнта (Клімаў, Пупейка) вымушаны ці ад'язжыць за мяжу, ці сядзець за кратамі Вялікім бізнэсам дазваляецца займацца толькі прапрызыдэнтскім людзям. Мелкі бізнес так сама паступова змяншаецца. Для яго ствараюцца неспрыяльныя ўмовы з боку дзяржавы. Праводзімая падаткавая палітыка разбуральна для эканомікі краіны. Гэта вымушаны прызнаваць нават афіцыйныя асобы.» Принципіальная памылка наловай сістэмы заключаецца ў тым што налогі преследуюць толькі фискальныя цэлі сапраўды не лічыцца з сутычкі з сутычкі вытворчых працэсаў аблагаюць издержки производства и выручку. Причём ряд налогов у нас как нигде в мире, включаются в налоговую базу всех последующих налогов, возникают налоги на налоги «⁸

У сельскай гаспадарцы адбываюцца аналагічныя працэсы, знішчаецца фермерства, калгасна-саўгасная сістэма не жыццездальная, больш за палову сельскіх гаспадарак стратныя Запасычанаў калгасаў і саўгасаў складае на 2001 год больш трыльёна рублёў. З праводзімай эканамічнай палітыкі можна зрабіць выснову што дзяржаве не патрэбны моцны і заможны гаспадар, такой катэгорыяй людзей пры камандна-адміністрацыйнай сістэме, немагчыма было б кіраваць такімі метадамі. Створаны такія ўмовы калі працоўны атрымлівае на дзяржаўных прадпрыемствах, заробную плату значна ніжэйшую за мінімальна пражытковы ўзровень. Губляючы працу працоўны губляе усе сродкі да існавання. Таму кіруючай ўладзе вельмі легка маніпуляваць гэтымі людзьмі не зважаючы і парушаючы іх правы.

Праводзімая эканамічная палітыка прывяла да моцнага падзення жыццёвага ўзроўня гэта не магло не адбіцца на дэмаграфічным становішчы ў краіне. За гады кіравання прызыдэнта А. Лукашэнкі ў краіне смяротнасць значна павялічылася.

Адной з характарыстык дэмакратычнасці краіны з'яўляецца наяўнасць у краіне шматлікіх і разнастайных неўрадавых арганізацый і адносін да іх з боку дзяржавы. Ў дэмакратычнай краіне ўлады зацікаўлены ў трэцім сэктары і нават частку сваіх праблем перакладае на няўрадавыя арганізацыі, адбываецца пэўнае супрацоўніцтва паміж уладамі і няўрадавымі арганізацыямі. Наяўнасць няўрадавых арганізацый і адносін да іх з боку ўладаў характэрныя для дэмакратычнасці краіны. Што адбываецца з неўрадавымі арганізацыямі ў Беларусі, як да іх ставяцца беларускія ўлады? Ў 1999 годзе беларускія ўлады прымусілі ўсе грамадскія арганізацыі прайсці перэрэгістрацыю, ў выніку такой перэрэгістрацыі большая частка неўрадавых арганізацый была не зарэгістравана. Адсюль можна зрабіць выснову што ўлады не зацікаўлены ў развіцці неўрадавых арганізацый. Паколькі грамадскія арганізацыі не залежаць ад улады і аператыўна рэагуюць на тыя ці іншыя праблемы якія стаяць перад грамадствам. Больш таго ўлады хочуць кантраляваць дзейнасць грамадскіх арганізацый, па надуманым

высновам яны зачыняюць ці адмаўляюць ў рэгістрацыі, праводзяць шматлікія праверкі і нават забіраюць оргтэхніку. На пярэдадні прызыдэнтскіх выбараў ў шмат якіх грамадскіх арганізацый былі праведзены вобыскі і канфіскацыі оргтэхнікі што паралізавала дзейнасць гэтых арганізацый. Дзейнасць праваахоўных органаў якія ажыццяўлялі такія мерапрыемствы далека не заўсёды насілі законны характар, але ніхто ня быў прыцягнуты да адказнасці

Другой характарыстыкай дэмакратычнасці краіны з'яўляецца шматпартыйная сістэма фармальна на Беларусі існуе некалькі партыяў, але ўладамі праводзіцца пэўная палітыка па іх расколу, дэзінфармацыі ў сродках масавай інфармацыі, гэта тычыцца ўсіх палітычных партыяў якія знаходзяцца ў апазіцыі да сённяшніх улад. Гэтага нават не пазбегла Камуністычная партыя. На Беларускім тэлебачанні праводзіцца агідная паклепніцкая кампанія ў якой ўдзельнічае нават прызыдэнт. Прыцягнуць якога да адказнасці не ўдалося нікому паколькі ні адзін суд горада Мінска не адважваецца прыняць іскавую заяву супраць існуючага прызыдэнта, гаранта канстытуцыі. Такім чынам парушаюцца правы чалавека на судовую абарону, паколькі гонар і годнасць існуе толькі ў прызыдэнта, а зараз нагадайце Беларускаю канстытуцыю арт. 60; *"Кожнаму гарантуецца абарона яго правоў і свабод кампетэнтным незалежным і непраўдзятым судом"*, арт. 22 *"Усе роўныя перад законам і маюць правы без усялякай дыскрымінацыі на роўную абарону правоў і законных інтэрэсаў"* арт. 23 *"Ніхто не можа карыстацца перавагамі і прывілеямі суперэчаішчымі закону"*. Нават у гэтым нявілічкім прыкладзе мы бачым што існуючая канстытуцыя не можа рэальна абараніць гонар і годнасць чалавека ад хлусні і паклепу з боку улады.

Праводзімая эканамічная і палітычная палітыка правяшчым рэжымам прывяла да значнага пагаршэння жыццёвага ўзроўня насельніцтва і да значнага пагаршэння яго прававога статуса Асабліва гэта закранула працоўных працуючых на дзяржаўных прадпрыемствах, гэтая частка насельніцтва з'яўляецца найбольш без'абароннай. Сістэма прафсаюзаў не заўсёды мае магчымасць абараніць працоўнага чалавека. Паколькі большасць з іх на тэрыторыі Беларусі з'яўляюцца афіцыйнымі і не вырашаюць інтэрэсы працоўных у поўнай меры Свабодныя і незалежныя прафсаюзы есць далека не ва ўсіх рэгіёнах і яны падвяргаюцца моцнаму ціску з боку ўлады. У гэтых варунках нельга разлічваць і на міжнародны пакт аб Эканамічных, сацыяльных і культурных правах. паколькі дадзены пакт носіць рэкамендаўчы, а не абавязваючы характар.

Праводзімая знешняя і ўнутранняя палітыка прывяла краіну да міжнароднай ізаляцыі, варта нагадаць высялене дыпламатычных прадстаўніц з іх рэзідэнцыі ў Драздах, растрэл паветранага шара з замежнымі спартсменамі не прадсказальнаць беларускай палітыкі адштурхоўвае замежныя інвестыцыі, што з'яўляецца пагубным для беларускай эканомікі.

Беларускае грамадства змянілася з першых прыздэнтскіх выбараў ўсе больш людзей разумеюць што праводзімая палітыка вядзе да галечы але разам з тым ёсць част ка

насельніцтва якое занята чыста біялагічным выжываннем і гэта таксама трэба разумець. Ныняшняга прыздэнта яшчэ падтрымліваюць людзі сталага ўзроста як правіла з ніжэйшай ці нават няпоўнай ніжэйшай адукацыяй. Нацыянальная інтылегенцыя і апазіцыйныя партыі не мірацца з існуючым рэжымам. Што год у Мінску і іншых абласных гарадах праводзяцца масавыя акцыі пратэсту, якія збіраюць па 20 і больш тысяч людзей. Звычайна пасля такіх мерапрыемстваў сілавая структура пачынаюць затрыманне яе ўдзельнікаў, адбываецца гэта наступным чынам. Людзі ў цывільным не прадстаўляючыся пачынаюць хапаць і засоўваць у машыны першых трапіўшых ім пад руку людзей Зразумела, што гэтыя супрацоўнікі парушаюць усе правы і нацыянальнае заканадаўства сваіх суайчыннікаў .Тым не менш пазней ў пастарунку на гэтых людзей складаюцца адміністрацыйныя пратаколы ні бы та тыя крычалі антыпрыздэнтскія лозунгі. Такі пратакол падпісваецца двума паліцыянтамі якія маглі нават і нябыць на месце затрымання і справа накіроўваецца ў суд.Беларускі суд гарантуе абарону правоў затрыманага (згодна Беларускай канстытуцыі арт. 60) і свабод кампетэнтным, незалежным і непрадузятым судом. Такім чынам беларускія “правахоўныя органы “ спрабавалі прыцягнуць да адказнасці глуханомога хлопца які трапіў ім у руку пад час чарговага хапуна за выкрыкванне антыпрыздэнтскіх лозунгаў. Гэта можа быць узорам для ўсіх краін свету, што ні якой дыскрымінацыі ў Беларусі не існуе згодна Беларускай канстытуцыі перад законам усе роўныя.

Час ад часу улады спрабуюць паказаць усенародную падтрымку агульнаабранага праводзячы “ўсенародныя сходы“, дэлегатаў на які прызначае мясцовая вертыкаль і якіх ахоўваюць тысячы ўзброенных вайскоўцаў, на скрыжаванні выганяюць бронетэхніку, на крышах будынкаў размяшчаюць снайпероў, усе дарогі перагараджваюць войскі ў масках з сабакамі, падрыхтаваны былі нават атручваючыя газы, бо у гэты ж час праводзіўся мітынг супраць дыктатуры, там была іншая Беларусь. Толькі дзякуючы таму што планы ўладаў былі выкрыты і апублікаваны ў друку былым міністрам унутранных спраў Ю.Захаранкам удалося пазбегнуць кравапраліцця. Якім чынам разумее сваю ролю прыздэнт па гэтаму пытанню ен выказаўся ў інтэрв’ю нямецкім журналістам *«Не все только плохое было связано в Германии с известным Адольфом ГитлеромВспомните его власть в Германии, ведь немецкий порядок формировался веками .При Гитлере это формирование достигло высочайшей точки . Это то что соответствует нашему пониманию президентской республики и роли в ней президента».*

Разуменне сваей ролі як прыздэнта паспрыяла стварэнню у Беларусі Экскадронаў смерці .Па сведчанню супрацоўнікаў пракуратуры, камітэта дзяржбяспекі, і нават генерала ў стварэнні гэтага экскадрона прымалі ўдзел вышэйшыя дзяржаўныя асобы, і менавіта яны давалі загады на знішчэнне

людзей, Гэтыя звесткі да сеньняшняга дня не абвержаны ўладамі ў судзе. Як і невядомы лес знікнуўшых міністра ўнутраных спраў Ю.Захаранкі, старшыні Цэнтрвыбаркама В.Ганчара, кінааператара Д.Завадскага, бізнесоўца Красоўскага Час ад часу ў афіцыйных сродках масавай інфармацыі з'яўляецца чарговая дыз'інфармацыя ні бы та згінуўшых людзей бачылі ў той ці іншай краіне, якія потым не знаходзяць свайго пацверджання . Улады перайшлі тую мяжу, якая падзяляя звычайных людзей і злачынцаў. Можа таму з такой легкасцю збіваюцца людзі на мітынгах праводзімых апазіцыяй, можа таму затрыманых прывозяць у спартыўныя залы вайсковых часцей. Любой ўладзе кіраваць лягчэй парушаючы уласныя законы, але не любая ўлада гэта робіць..Менавіта з гэтай нагоды аналізуючы ўсе галіны беларускага грамадства прыходзіш да высновы, што парушэнні правоў чалавека, уласнага нацыянальнага заканадаўства набыло сістэмны і бесаромны характар. Існуючы рэжым баіцца згубіць уладу, яшчэ больш ен баіцца ўласнага народа . Таму манапалізуюцца сродкі масавай інфармацыі каб хоць нейкім чынам уздейнічаць на свой народ, для незалежных выданняў ствараюцца такія эканамічныя ўмовы каб яны не маглі павялічыць кола сваіх чытачоў, улады паступова заганыюць незалежныя выдання ў рэзервуацыі. І нават таму з такой жорсткасцю збіваюць затрыманых журналістаў апазіцыйных газет.і з такім задавальненнем саджаюць іх за кратаы .

Сродкі выкарыстоўваюцца самыя розныя ад адміністрацыйнага рэсурсу да прафашістскіх арганізацый накшталт (РНЕ) Рускага нацыянальнага адзінства на дзейнасць якога ўлады не толькі зачыняюць вочы, а нават аказваюць падтрымку., такая ўнутраная палітыка заканамерна, калі кіраўнік дзяржавы ў захапленні ад Гітлера, і калі сеньня казаць пра правы і свабоды беларускага грамадзяніна то яны існуюць толькі ў аднаго грамадзяніна, катораму сем год таму беларускае грамадства даверыла свой лес .

Дэмакратыя гэта ўлада большасці, даказальніцтвам чаго з'яўляюцца свабодныя і сумленныя выбары . Аднак як сведчыць гісторыя не заўсёды гэта большасць можа правільна карыстацца тымі правамі якія дае дэмакратыя .Напрыклад у Германіі той жа сумнавядомый Гітлер прыйшоў да ўлады дэмакратычным шляхам пры дапамозе той жа большасці і не заўсёды дэмакратыя можа абараняцца калі да ўлады дэмакратычным шляхам прыходзіць узурпатар. Які на першых парах захоўвае дэмакратычную афарбоўку праводзіць рэфэрэндумы, і. г. д., паступова знішчае ўсе дэмакратычныя інстытуты, пачынаючы ад парламента і ўсіх галін улады і канчаючы знікнем сваіх палітычных апанентаў. Гэта характэрна ў большай ці меншай ступені для усіх краін постсавецкай прасторы, бо новыя кіраўнікі паказалі меншую зацікаўленасць у абароне правоў чалавека, а большую ў атрыманні і ўмацаванні асабістай ўлады, але ў Беларусі гэта набыло найбольш уродлівыя формы. Аналізуючы прыроду такой улады становіцца зразумелым што ніякіх маральных прынцыпаў для такой ўлады не існуе .Яна паступова ўсе больш і больш дазваляе сабе ўжываць беззаконныя сродкі, і здольна на ўсе нават на вайну супраць уласнага народа, ці супраць саседняй краіны (яскравы прыклад Югаславіі ў гады

кіравання Мілошавіча, чаму беларускі прызыдэнт убачыў родственную душу і аб'явіў аб стварэнні саюза з Югаславіяй) Сваімі дзеяннямі такая ўлада ўсе больш заганяя сябе ў куток цягнучы за сабой ўсе больш і больш людзей якія выконвалі антыканстутацыйныя, антызаконныя, антынародныя загады. Такую ўладу ўсе больш і больш палохаюць яе перспектывы (Варта нагадаць суд над Піначэтам, Мілошэвічам, Ярузэльскім), таму такая ўлада здольна на любы ўчынак, для яе не існуе ні якіх абмежаванняў ў сродках. Ад такой ўлады пакутуе тая большасць якая абрала гэту ўладу і якая дэмакратычным шляхам, шляхам выбараў не заўсёды можа змяніць гэтую ўладу. Бо губляючы ўладу такі кіраўнік разам з уладай губляе сваю свабоду за тых антызаконных дзянняў якія былі ім здзейнены на вышэйшай пасадзе. Таму пад час выбараў такая ўлада будзе ўжываць усе сродкі негледзячы ні на якія законы, ні на якую міжнародную супольнасць прадказаць вынікі такіх выбараў вельмі легка, трэба проста бачыць прыроду такой ўлады. Філосафы, палітолагі шукаюць свае тлумачэнне прыродзе такой ўлады, шукаючы адказ у феномене той ці іншай асобы, яго харызмай і г.д. Але большасць абрала сабе падобнага, яна задавальняла іх., хай і памылялась. І як казаў французскі філосаф Матэск'е:; *Не люблю большасць, бо як зразумела разумных людзей значна менш* ; Каб кіраваць дзяржавай не парушаючы і паважаючы законы, правы і свабоды сваіх сваіх суайчыннікаў патрэбен розум. Ці патрэбна такая якасць істоте якая проста жадае не абмежаванай ўлады, а атрымаўшы гэту ўладу істота думае не пра дабрабыт свайго народа ні пра яго правы і свабоды, а адчувае ўвесь час жывельны жах ад думкі, што згубіць гэту ўладу.

ЛІТАРАТУРА:

1. стр. 6 Основы Советского законодательства под редакцией проф. А.Ф.Шибанова. Москва; Просвещение 1974 г.
2. стр. 5 Основы Советского законодательства под редакцией проф. А.Ф.Шибанова Москва, Просвещение 1974 г.
3. Конституция Р еспублики Беларусь
4. Справочник для правозащитных организаций. Хельсинский фонд по правам человека 1997 г.
5. Народная Воля №215, Последняя ночь белоруской демократии, М.Пастухов
6. Народная Воля №226В, России ожили наши конкуренты Н.Стрельцов
7. Народная Воля №227, Кесарь во храме В.Оргиш
8. Народная Воля №227, Передала вярхоўку і мыла
9. Наша Свабода №67
10. Бюлетэнь Вярхоўнага Савета 12 склікання №36
11. стар.50 М.Маркевіч №241, Шастнадцатая сесія Вярхоўнага Савета 1994 г

ЗМЕСТ

Прадмова (Пшэмыслаў Фенрых, Уладзімір Хільмановіч)	3
Тацяна Маліноўская Дэмакратыя і грамадзянская супольнасць	5
Тацяна Маліноўская Традыцыі дэмакратыі на Беларусі	??
Мікола Аксаміт Стан правоў чалавека ў найноўшай гісторыі Беларусі	??